

La historiografia

PID_00159449

Universitat Oberta
de Catalunya

www.uoc.edu

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. L'engendrament del rei Jaume i el seu naixement	9
1.1. Parla Jaume I	10
1.2. Bernat Desclot conta els fets	10
1.3. Ramon Muntaner amplifica l'episodi	12
1.4. Els tres autors, la realitat històrica i la literatura	13
2. La infantesa del rei Jaume	15
2.1. L'arribada a Catalunya	16
2.2. L'estada al castell de Montsó	17
2.3. El pes dels records personals	17
3. La batalla de Portopí	19
3.1. L'estratègia del rei	19
3.2. L'avançament de la infanteria	20
3.3. La batalla	20
3.4. L'acampada a la serra de Bendinat	21
3.5. Bernat Desclot i Jaume I, dues maneres de narrar els fets	21
4. Els almogàvers de Bernat Desclot	25
4.1. Pere el Gran a Calàbria	25
4.2. Els almogàvers a l'exèrcit catalanoaragonès	27
5. El desafiament de Bordeus i Pere el Gran	30
5.1. L'anada a Bordeus del rei Pere	31
5.2. La veritat de Desclot	32
5.3. La tornada de Bordeus del rei Pere	33
5.4. El desafiament de Bordeus i els <i>Gesta comitum Barcinonensium</i>	34
5.5. El rei Pere, cavaller heroic	36
6. Els pròlegs dels llibres	38
6.1. El pròleg literari de Ramon Muntaner	38
6.2. El pròleg ideològic de Jaume I	39
6.3. El breu pròleg de Bernat Desclot	40
6.4. El paper dels tres escriptors	40
7. La defensa heroica de Gal·lípoli	44
7.1. Muntaner, capità de la host	45

7.2. Muntaner, al servei de la monarquia	46
8. Una missió de confiança.....	48
8.1. Des de Sicília a Perpinyà	48
8.2. Ideal de Muntaner: la unitat de la corona	49
Resum.....	51
Lectures recomanades.....	53

Introducció

Contemporani a la producció poètica de Cerverí de Girona, el *Llibre dels fets* del rei Jaume I és una obra excepcional en molts sentits: és el primer text historiogràfic en català i és també l'única autobiografia d'un rei que s'ha conservat a l'edat mitjana europea. Abans del llibre del rei Jaume hi havia textos historiogràfics produïts en àmbit català (eren notables, per exemple, les obres vinculades a la casa comtal de Barcelona, procedents del monestir de Ripoll, com ara els *Gesta comitum Barcinonensium*), però eren en llatí i, sobretot, no tenien al darrera la personalitat definida i poderosa d'un autor que les singularitzés. En el *Llibre dels fets*, en canvi, el rei hi parla d'ell mateix i dels esdeveniments que ell considera principals de la seva vida i no sent, en cap moment, la necessitat de fer una relació dels fets dels seus avantpassats ni de remuntar-se als orígens històrics remots de la seva dinastia.

Cerverí de Girona

Cerverí de Girona és el nom artístic que va adoptar Guillem de Cervera, actiu a la Corona d'Aragó durant més de vint anys i documentat per últim cop el 1285. És l'autor més representatiu de la cultura trobadoresca catalana, per la varietat de gèneres que va conrear, pels múltiples recursos estilístics que utilitza i per l'extensió del seu cançoner, amb 119 poemes que presenten tots els llocs comuns de la lírica trobadoresca i la *fin amor*.

La seva producció poètica, d'alta exigència artística, està vinculada sobretot a la cort reial de Pere, el fill de Jaume I. Primer quan era infant i després quan va ser el rei Pere el Gran.

Alguna cosa canvia a Catalunya que fa possible l'aparició d'una obra com la de Jaume I, escrita probablement cap a la fi del seu regnat (el rei mor el 1276). I que té continuïtat en obres no gaire llunyanes en el temps com el *Llibre del rei En Pere* de Bernat Desclot, escrita entre 1283 i el final dels anys vuitanta, i el llibre de Ramon Muntaner, començat el 1325 i acabat tres anys després. Totes tres obres tenen en comú no només haver estat escrites en català, sinó el fet que es limiten a relatar fets més o menys contemporanis als seus autors i, a més, molt propers a les seves vides. És a dir, que cap de les tres obres no és una compilació de gran abast històric, característica habitual de la historiografia de l'edat mitjana.

Els tres llibres s'expliquen, en gran part, pels canvis polítics essencials que Jaume I va introduir a la Corona d'Aragó durant el seu regnat i que van comportar també un canvi en la concepció que el país tenia d'ell mateix.

Jaume I, com es veurà, essent encara un infant va heretar un estat que políticament i econòmicament estava en situació de profunda degradació després de la mort inesperada –i fruit de la irresponsabilitat– del seu pare, Pere el Catòlic, a la batalla de Muret (1213). La política exterior del casal de Barcelona va passar, amb Jaume, de l'estratègia per afirmar els seus drets en territoris occitans i consolidar-ne el poder, que havia estat la pràctica seguida fins aleshores, a la conquesta de nous territoris al sud i a la Mediterrània (València i Mallorca) i,

per tant, a l'expansió. Jaume I té consciència d'haver introduït novetats radicals als seus regnes i, en el fons, d'haver refundat l'estat bo i tallant lligams amb el passat. Per això, en el seu llibre es concentra en ell mateix i en el seu regnat.

La presa d'autoconsciència política de Jaume I acabarà determinant també la del país sencer: amb el regnat del Conqueridor i els dels seus successors immediats (Pere II, Alfons II, Jaume II) s'adquireix consciència de nació, una entitat política i històrica que supera la de casa comtal que havia existit fins aleshores. Els llibres de Jaume I, Desclot i Muntaner són essencials en aquest procés d'adquisició de consciència nacional i en l'elaboració d'una ideologia i d'un imaginari que hi corresponguin.

De les tres obres que estudiarem aquí, se n'analitzen uns textos representatius i que permeten de deduir les característiques bàsiques i generals de cada llibre. Els textos s'estudien en contrast els uns amb els altres; en alguna ocasió, es fa una comparació detallada de la narració d'un mateix fet per part de dues obres o fins i tot de les tres. Els fragments que pertanyen al *Llibre dels fets* s'ofereixen acompanyats d'una traducció al català modern, ja que presenten dificultats sintàctiques més notables que els del *Llibre del rei En Pere* i el llibre de Muntaner. Si convé, es poden consultar les qüestions de llengua.

Per al correcte seguiment d'aquest mòdul es fan imprescindibles uns coneixements generals de la història del període: del regnat del rei Jaume I fins al del seu nét, Jaume II d'Aragó. Aquestes nocions es poden adquirir mitjançant qualsevol manual d'història de Catalunya, posat al dia. Pot ser útil, també, la consulta dels arbres genealògics de la monarquia catalanoaragonesa.

L'any 2008, amb motiu de la celebració dels vuit-cents anys del naixement de Jaume I, esdevingut el 2 de febrer de 1208, des de la pàgina de *Recerca en acció* es va posar en marxa un portal dedicat a l'anàlisi d'alguns episodis del *Llibre dels fets*, coordinat per Xavier Renedo. S'hi poden escoltar i llegir els textos, veure-hi reproduccions de manuscrits i fotografies, i també llegir breus articles molt aclaridors sobre aspectes diversos. Alguns dels episodis treballats a *Recerca en acció* coincideixen amb els estudiats en aquest mòdul (com l'engendrament i el naixement del rei Jaume o la batalla de Portopí).

Els comtes de Barcelona

Fins al tractat de Corbeil, de 1258, els comtes de Barcelona eren feudataris dels reis francesos. Jaume I renuncià als seus drets al sud de França a canvi d'una independència que ja existia de fet, però no de dret en sentit estricte. És una decisió significativa.

Lectura recomanada

T. N. Bisson (1988). *Història de la Corona d'Aragó*. Barcelona: Editorial Crítica ("Sèrie General", 8). Els capítols III i IV (pàg. 68-113) tracten del període històric que ens ocupa.

Objectius

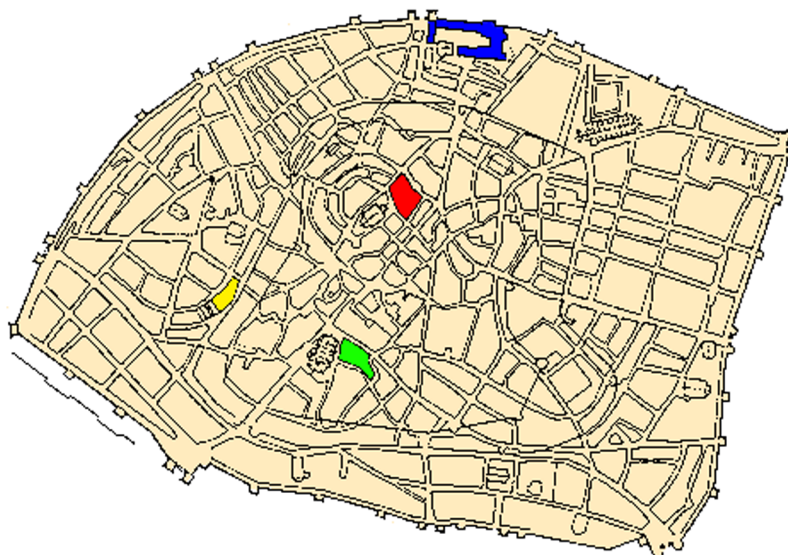
Els objectius que ha d'assolir l'estudiant amb aquest mòdul didàctic són els següents:

- 1.** Conèixer, a través de l'estudi dels textos proposats, les característiques generals del *Llibre dels fets* de Jaume I, del *Llibre del rei En Pere* de Bernat Desclot i del llibre de Ramon Muntaner.
- 2.** Precisar les condicions que en els textos objecte d'estudi afavoreixen la utilització o l'aparició de la literatura.
- 3.** Determinar l'ús que fan els autors objecte d'estudi de l'autobiografia i del propi *jo* en les seves obres.
- 4.** Adquirir coneixements històrics bàsics sobre: la infantesa del rei Jaume, la conquesta de Mallorca, la qüestió siciliana i l'expedició dels almogàvers a Orient.
- 5.** Familiaritzar-se amb la llengua antiga a través de la lectura dels textos. Cal fer especial atenció a la morfologia verbal i a l'ús i al significat de conjuncions i adverbis.

1. L'engendrament del rei Jaume i el seu naixement

Pere I el Catòlic i Maria de Montpeller¹ s'havien casat el 1204 i havien viscut més temps separats que no pas junts. La mala relació que mantenien era un fet notori per als seus súbdits. Per al rei català, aquest matrimoni havia estat una operació purament especulativa per a obtenir **la senyoria de Montpeller**. Després el rei pretenia sol·licitar-ne l'anul·lació amb l'excusa que encara era viu el primer espòs de Maria, la seva era una unió que, a més, no havia estat reconeguda pel papa.

Montpeller a l'època del rei Jaume I

- Can Tornamira
- Església de Nostra Dona de las Taulas
- Església de Sant Fermí
- Nou palau reial començat per Jaume I a mitjan s. XIII

El 1205 Pere havia obligat la seva muller a transferir-li la senyoria de Montpeller, que ella havia de passar al seu primer fill. Maria ho acceptà, però amb la condició que Pere no podria disposar-ne mentre ella visqués. El rei en va fer ús com si fos vidu i era evident que no tenia cap intenció de tenir descendència amb la seva dona perquè el 1206 va presentar a la Santa Seu una demanda de divorci.

Tanmateix, la primavera de 1207, es dona un període d'acostament passatger dels dos cònjuges que té un resultat inesperat: el febrer de 1208 la reina Maria infanta un hereu del tron, el que havia de ser Jaume el Conqueridor. El procés

⁽¹⁾Per a la difícil situació de Maria de Montpeller i les diferents maniobres de Pere el Catòlic, vegeu M. Aurell (1998). *Les noces del comte: matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)* (pàg. 405-442). Barcelona: Omega.

Web recomanat

En la pàgina de *Recerca en acció* (http://www.recercaenaccio.cat/agaur_reac/AppJava/ca/diari/080915-un-casament-frus.jsp) hi ha informació sobre el casament del rei Pere i Maria de Montpeller.

de divorci es va allargar, penosament per a les dues parts, fins el 1213 –el mateix any que havien de morir tots dos–, amb un resultat desfavorable per als interessos del rei.

El petit Jaume no va comptar mai gaire en els plans del seu pare que, sens dubte, esperava aconseguir l'anul·lació del matrimoni amb Maria i, en conseqüència, pensava tenir un altre hereu. Els tres llibres que estudiem aquí ofereixen una narració de l'engendrament i el naixement del rei **Jaume I** amb força punts en comú i força diferències.

1.1. Parla Jaume I

En el *Llibre dels fets*, Jaume I mateix explica com va ser engendrat en una relació esporàdica dels seus pares, que va haver de tenir lloc cap al maig de 1207. La narració concisa d'aquest encontre coincideix amb les poques dades històriques que en tenim: efectivament, entre octubre de 1206 i agost de 1207 el rei Pere era a la regió de Montpeller, però fora de la ciutat perquè hi havia tingut un dur enfrontament, a causa de deutes contrets, que havia acabat amb una revolta en contra seva i amb la destrucció del palau dels senyors de Montpeller. Sembla també que Maria era al castell de Miravals a disposició del legat pontifici que feia l'enquesta sobre la demanda d'anul·lació matrimonial de Pere. Potser el breu retrobament dels esposos es deu al fet que el procés imposava la cohabitació abans del veredict final.

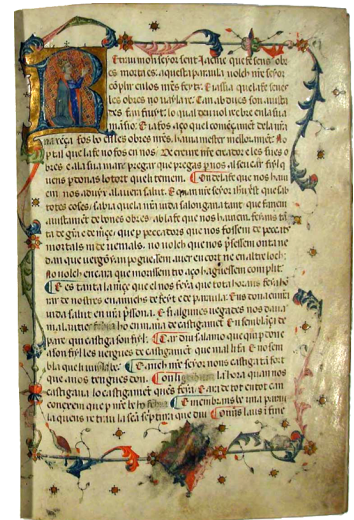
El rei Jaume centra la seva atenció sobretot en els bons auguris que segueixen al seu naixement –la presentació del nadó en dues esglésies coincideix amb el càntic d'himnes litúrgics de lloança a Déu– i en com aquest reparava de manera inesperada, al cap de molts anys, una antiga falta del seu avi, Alfons I. Finalment, explica que va sortir il·lès d'un atemptat gràcies a una protecció providencial.

El rei ho presenta tot plegat com un signe diví favorable al nou nat. Jaume I és conscient d'haver creat un nou regne amb les seves conquestes i per això, des del començament del llibre, es converteix a si mateix en una figura messiànica i mítica.

1.2. Bernat Desclot conta els fets

Bernat Desclot i Ramon Muntaner prenen com a element central de les seves narracions no el naixement del rei Jaume, com el *Llibre dels fets*, sinó el seu engendrament.

- En Desclot, allò que es refereix a l'infantament queda reduït a la notícia de l'atemptat fallit, interpretat ara en clau política.

Llibre dels fets. Manuscrit 1 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona

- En Muntaner desapareix fins i tot aquest episodi.

Desclot comença remarcant el paper dels prohoms de Montpeller en el casament de Maria amb Pere i com el rei català no buscava sinó els dominis territorials i va acabar lamentant haver-se casat amb una dona que no era filla de rei. La convivència dels esposos, doncs, no existia.

La reina Maria és, segons ell, qui pren la iniciativa que ha de permetre la concepció d'un hereu: suplanta l'amant del seu marit en una nit d'amor il·lícit que aquest havia preparat. L'argument coincideix amb un tema d'origen folklòric de gran rendibilitat: l'esposa que aconsegueix de concebre un fill del seu marit que la rebutja fent-se passar per una altra dona i tenint-hi relacions sexuals sense que ell la reconegui.

El tema permet de combinar el motiu del naixement sobrenatural o extraordinari de l'heroi amb el de la seva pertinença a un determinat llinatge humà rellevant. És recollit als repertoris de motius folklòrics com un tema universal, però té també una llarga tradició literària², amb nombrosos exemples medievals.

⁽²⁾Concepció d'un nadó en una única trobada amorosa

El tema és un motiu folklòric antic: Hèrcules, Alexandre el Gran i el rei Artús, per exemple, són fruit d'una sola trobada amorosa, casual i enganyosa. La novel·la cavalleresca ens n'ofereix diversos exemples, com en l'engendrament de Galaad (la filla del rei Pellés suplanta l'amant de Lancelot per concebre un fill que acabi feliçment l'aventura del Graal i salvi el reialme del seu pare) del *Lancelot* en prosa. Apareix també en moltes narracions de tipus eròtic i jocós i presenta un grau de desenvolupament molt notable al *Decameró* (1349-1351) de Boccaccio (III.9), d'on va a parar a l'*All's Well that Ends Well* de William Shakespeare (1564-1616).

La narració de Desclot, certament, recorda un relat novel·lesc. Potser, fins i tot, la història d'una burla, protagonitzada pel personatge més feble que enganya el més fort. Pot contribuir a aquesta impressió l'ambient racional i mancat d'elements sobrenaturals en què es desenvolupa l'acció. En aquest sentit s'ha de remarcar que l'engendrament produït en una sola relació i la certitud immediata que té Maria d'haver quedat embarassada tenen una explicació literària, com hem vist, i també mèdica, ja que hi ha textos que informen que segons com s'ha esdevingut el coit els protagonistes de l'acte poden saber si s'ha concebut o no.

Embaràs i medicina

Textos mèdics medievals molt divulgats expliquen que hi ha diverses maneres de reconèixer si s'ha produït la concepció immediatament després del coit. El famós metge de Montpeller Bernat de Gordon, contemporani d'Arnau de Vilanova, escriu en el *Lilium de medicinae* (1303) que un signe de concepció és que "la verga de l'home quedi seca després del coit" (llibre VII, cap. 15) o que la dona senti fred en les seves parts baixes o que no desitgi més l'acte sexual. El *Lilium* va ser una obra molt coneguda: se n'ha conservat una traducció castellana, impresa a Sevilla el 1495, i ens consta que va circular també traduït al català.

No sabem amb exactitud quan va ser escrit el llibre de Desclot: sembla que durant el mateix regnat de Pere i fins no gaire temps després de la seva mort, esdevinguda el 1285; potser ja era enllestit el 1288. En tot cas, ho fou essent encara vigent la donació que el papa Martí IV havia fet de la Corona d'Aragó a França, a Carles de Valois³, com a conseqüència de la invasió de Sicília⁴ per part de Pere II. La donació no havia de ser revocada fins a la pau signada a Anagni, el 1295.

⁽³⁾Carles de Valois

Fill de Felip III de França, investit rei d'Aragó pel papa Martí IV el 1284. Era nebot de Pere el Gran perquè la seva mare va ser la infanta Elisabet, germana del rei català, filla com ell de Jaume el Conqueridor. Muntaner es burla d'aquest suposat rei d'Aragó al cap. 236 del seu llibre; "misser Carles", l'anomena, "rei del xapeu e del vent con hac presa la donació del regne d'Aragó".

⁽⁴⁾Sicília

El 1262, Pere el Gran s'havia casat amb Constança de Sicília, hereva legítima del rei Manfred, el qual havia estat desposseït dels seus dominis pel papa i per Carles I d'Anjou (1265). Així, quan el 1282 Sicília s'alçà en armes contra els angevins (el 31 de març s'havia produït a Palerm la revolta coneguda com a Vespres Sicilianes) i proposà Pere com a sobirà, el rei català acceptà, entenent que no feia altra cosa que restablir els drets que la seva esposa tenia sobre l'illa. Entre l'agost i l'octubre d'aquell any aconseguí la plena dominació de Sicília i l'expulsió dels angevins, que es replegaren a Calàbria, ja a la península italiana. La reacció del papa Martí IV, aliat de la casa d'Anjou, va ser l'excomunió del rei català i fins l'atribució de la Corona d'Aragó a Carles de Valois, fill de Felip III de França, el 1284.

El juny de 1285 un imponent exèrcit francès, amb el rei Felip al capdavant, travessava els Pirineus per tal de fer valer els seus pretesos drets sobre la corona catalanoaragonesa.

No es pot descartar que l'interès de Desclot a presentar una reina Maria que pren la iniciativa en la concepció del seu fill i, per tant, a legitimar l'ascendència reial de Jaume, estigui relacionada amb els dubtes que els enemics de la corona haguessin pogut projectar contemporàniament sobre la paternitat d'un rei, Pere el Catòlic, que havia viscut allunyat de la seva esposa i, per tant, sobre els drets dels successors de Jaume a la Corona d'Aragó. En serien indicis el coneixement instantani de l'embaràs i la reclamació, per part de la reina, d'una certificació escrita del dia i de l'hora en què havia tingut lloc l'engendrament.

1.3. Ramon Muntaner amplifica l'episodi

Ramon Muntaner presenta una nova versió dels fets, escrita força anys després (1325) que la de Desclot. Just abans d'iniciar el relat, Muntaner adverteix que cal considerar un miracle el que explica a continuació:

"Car manifestament pot hom entendre que la gràcia de Déu és e deu ésser ab tots aquells qui deixenduts són del senyor rei en Jaume davant dit, fill del dit senyor rei En Pere e fill de la molt alta dona Maria de Montpestler, *con la sua naixença fo miracle senyaladament de Déu e per obra sua.*"

Muntaner presenta l'actitud del rei Pere com un problema moral –és jove i no sap estar-se de festejar altres dames– i no polític i fruit del seu cinisme, com en Desclot. És a dir, Muntaner el presenta com un pecat sensiblement menys greu. La iniciativa de la substitució, en aquest cas, parteix dels prohoms de la ciutat de Montpeller i l'assumpte de l'engendrament de l'hereu pren una dimensió d'afer d'estat transcendental, amb implicacions públiques molt notables.

A més, Muntaner equipara en un passatge l'actitud de la reina Maria amb la de la Mare de Déu en acceptar una maternitat misteriosa i, per tant, equipara també el naixement del rei Jaume amb el de Jesús. És a dir, confereix a l'episodi connotacions sobrenaturals i providencials, com havia fet abans el mateix Jaume I.

En el text de Muntaner, però, la càrrega ideològica és més forta que en les altres versions, fins i tot tenint en compte que l'episodi de l'atemptat ha desaparegut.

És també notori com Muntaner desenvolupa allò que en Desclot és només una indicació de la reina sobre la conveniència d'escriure el dia i l'hora en què havia tingut lloc l'engendrament. Ara són dos notaris i diversos testimonis que fan un seguiment continuat de tot l'embaràs de la reina des del moment de la concepció. Potser aquesta preocupació per a garantir l'ascendència de Jaume és un indicatiu que, en efecte, com es pot deduir del text de Desclot, havia estat posada en dubte pels contemporanis.

1.4. Els tres autors, la realitat històrica i la literatura

No costa gaire de distingir la realitat històrica que hi ha darrere els relats dels tres textos: la dificultat en la concepció d'un hereu de la corona, a causa de les relacions pèssimes entre Pere I i la seva muller, que, en el moment de concebre Jaume, no vivien junts i tenien obert un procés de nul·litat matrimonial.

La narració de Jaume I, per la seva sobrietat en la qüestió de l'engendrament, no distorsiona la realitat. D'altra banda, els bons auguris que, segons el rei, acompanyen el seu naixement i li donen una dimensió messiànica no són inversemblants i poden haver-se produït sense dificultat.

En canvi, és possible que Desclot i Muntaner desenvolupin una llegenda pre-existent que s'hagués fixat en l'anècdota de la relació esporàdica dels pares. El motiu de la substitució d'una dona per una altra en el llit matrimonial té orígens folklòrics i una gran difusió literària, com hem vist.

Lectura recomanada

Cal tenir en compte que han estat definitivament rebutjades per la comunitat científica les teories que plantejaven l'existència de prosificacions d'antigues cançons de gesta en els textos de Jaume I, Desclot o Muntaner; en aquest episodi o en altres.

Vegeu **Stefano Asperti** (1993). "La qüestió de les prosificacions en les cròniques medievals catalanes". A: *Actes del IX Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (vol. I, pàg. 85-137). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat ("Biblioteca Abat Oliva", 124). L'article desmunta definitivament la hipòtesi, adaptada de models castellans, de la presència de prosificacions en els textos historiogràfics catalans.

Ara bé, no caldria postular la circulació d'aquesta llegenda si fos encertada la hipòtesi que relaciona el text de Desclot, el primer que documenta la història de la substitució, amb la voluntat d'esvair els dubtes sobre l'ascendència legítima de Jaume I, pare d'un Pere el Gran que havia estat desposseït dels seus regnes per la Santa Seu.

El més remarcable de tot, però, és que els detalls en el plantejament de l'acció d'aquest episodi i la seva construcció dramàtica (a través dels diàlegs), encara que són diversos en Desclot i en Muntaner, converteixen en literatura una realitat històrica de fons que no coneixem amb precisió però que no costa d'endevinar en el relat de Jaume I. En Muntaner, que és qui més desenvolupa l'episodi, la literatura té una càrrega ideològica considerable.

Més de cent anys després, l'episodi tornarà a tenir tractament literari en l'*Espill* (ca. 1460) de Jaume Roig. El metge de València el llegeix en el llibre de Bernat Desclot i fa recaure també la iniciativa de l'engany en la reina Maria. Però com a autor misogin que és, Roig en tergiversa totalment el sentit en posar-lo com a exemple de la lascívia femenina.

Jaume I el Conqueridor. Retrat ideal fet per Gonçal Peris, que procedeix d'un enteixinat de l'Ajuntament de València (segle XV, Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona).

Jaume I

2. La infantesa del rei Jaume

Gairebé es podria dir que Jaume I no va tenir infantesa. Les moltes i variades vicissituds que va sofrir en els primers anys de la seva vida van condicionar decisivament la formació –i la manera de ser– de l'autor del *Llibre dels fets*.

Fins als tres anys va romandre amb la seva mare a Montpeller. És segur que va aprendre a parlar en occità, la llengua de la reina Maria i la de la ciutat que l'acollia. Però a tres anys va ser lliurat pel seu pare a Simó de Montfort, capitost de la croada francesa que es desenvolupava en aquells moments contra l'heretgia càtara a Occitània. Montfort era un adversari declarat dels interessos occitans i també dels que tenia el rei Pere en aquelles contrades; és més, el rei català havia de morir lluitant contra ell a Muret, el 1213. Per increïble que pugui semblar, Pere va lliurar el seu únic fill mascle per conveniències polítiques. Simó de Montfort⁵ li havia proposat un pacte matrimonial entre la seva filla Amícia i l'infant Jaume. Els termes de l'acord disposaven que Simó tindria el govern de la vila de Montpeller per quinze anys, durant la minoria d'edat del príncep i, cosa insòlita, que tindria cura del petit promès i de la seva educació.

⁽⁵⁾Simó de Montfort

És el prototip del petit senyor de l'Illa de França que va a la recerca d'aventures i de fortuna. Va a Terra Santa el 1198 i també el 1202, participant a la IV Croada, de la qual es retira quan els croats es dirigeixen contra Constantinoble. El 1209 segueix la crida d'Innocenci III, que convoca una croada contra els càtars; n'és elegit el cap. Se significà pel seu acarnissament contra els heretges i contra Occitània. S'apoderà de Carcassona i de Besiers i de molts altres dominis, entre els quals els de Ramon VI, comte de Tolosa (1212). Derrotà el rei Pere I el Catòlic a Muret, el 1213. El 1217, Ramon VI aixecà les poblacions meridionals contra ell. Morí en l'intent de reconquesta de Tolosa, el 1218.

L'actuació de Pere demostra el menyspreu per la seva esposa i pel seu fill mentre era pendent la resolució de la demanda de nul·litat matrimonial que havia interposat a la Santa Seu. Jaume havia de restar fins als sis anys a Carcassona, en poder dels croats francesos que havien ocupat aquesta vila occitana, orfe de pare i mare (perduts els dos amb pocs mesos de diferència el 1213), essent una mena d'hostatge d'aquell que havia estat la causa de la mort del seu pare. En aquest temps, Jaume havia d'aprendre el francès i els costums i la manera de fer dels invasors del nord. Al seu llibre, en parla molt concisament i sense donar-ne cap opinió: "E nós romanguem en Carcassona en poder del comte, car ell nos nodria e tenia aquell lloc" (§ 9).

A sis anys, per la pressió dels súbdits de Jaume, que veuen en ell l'únic hereu legítim del rei difunt, i gràcies a la mediació del papa Innocenci III⁶, Simó de Montfort retorna l'infant i es decideix que sigui posat sota la tutela del mestre de l'orde del Temple⁷, Guillem de Mont-redon⁸. Jaume viurà fins als deu anys amb els monjos templers al castell de Montsó, a l'Aragó, en un ambient de gran austeritat, d'observança religiosa i militar estrictes, aïllat del món, apartat

dels estímuls literaris o culturals que podria haver ofert una cort a un jove príncep. No és fins aleshores que aprèn el català i l'aragonès: les dues llengües dels països que havia de governar.

⁽⁶⁾Innocenci III

El pontificat (1198-1216) d'Innocenci III duu el poder papal al seu màxim apogeu en exercir i estendre la seva sobirania sobre la major part dels estats cristians. Va intervenir en afers polítics decisius a la Corona d'Aragó, Castella, Portugal, Sicília, Anglaterra i França, entre d'altres. Els èxits que va obtenir contra l'heretgia i el cisma grec foren èxits per la força, sobretot per la croada a Occitània contra els càtars que va promoure. Com a intel·lectual va destacar per la seva obra jurídica. Pere I el Catòlic va posar els seus regnes sota el domini de la Santa Seu, infeudant-los i esdevenint vassall del papa. El poder que aquesta decisió atorgava a Innocenci III va resultar decisiu per al futur de la Corona d'Aragó després de la mort inesperada del rei a la batalla de Muret (1213), essent Jaume, l'hereu, un infant.

⁽⁷⁾Templers

L'orde del Temple havia estat creat cap al final dels anys vint del segle XII a Terra Santa per un grup de cavallers sota la inspiració d'Hug de Payens; inicialment constituïen una confraria armada que oferia protecció als pelegrins que visitaven els llocs sants, però van acabar essent un exèrcit regular imprescindible per al manteniment de les possessions cristianes a Palestina, aïllades enmig de regnes musulmans. La regla del Temple definia una nova forma de vida religiosa que conjugava els ideals del monjo i del cavaller. L'extensió de l'orde per l'Occident europeu tenia l'objectiu de garantir la viabilitat econòmica de la missió a Terra Santa i el reclutament de membres que hi acudissin. El castell de Montsó fou la principal casa (o comanda) del Temple a la corona catalana, la més rica i on residia generalment el mestre provincial.

En una comanda templera vivien tres tipus de monjos: els cavallers, que eren la minoria dirigent; els sergents, el grup més nombrós, dedicats al servei dels cavallers i a la feina domèstica; els capellans, dedicats al servei religiós i espiritual de la comunitat. A banda d'aquests, hi vivien persones vinculades a l'orde però que no hi havien professat (confreres i donats) i, encara, simples servents i esclaus. Els templers repartien el seu temps entre la pregària de les hores canòniques, l'administració i el conreu de les possessions de la comanda, i la cura de cavalls i arnesos; tot en un ambient de gran austeritat i rigidesa. El treball intel·lectual no era una tasca característica d'aquest orde militar.

⁽⁸⁾Guillem de Mont-redon (vers 1165 - vers 1225)

Mestre del Temple de Provença, Catalunya i Aragó, entre 1213 i 1220. Després d'haver exercit l'ofici de les armes i d'haver estat al servei del rei Pere I, Guillem de Mont-redon va ingressar al Temple, ja gran, com a monjo-cavaller. Intervé decisivament en les gestions que van permetre el retorn de Jaume I a la Corona d'Aragó. Per decisió del papa Innocenci III, des de 1216 era tutor i conseller de Jaume i tenia la missió de refer una hisenda reial molt endeutada per la pèssima administració de Pere el Catòlic; des d'aquell moment va estar sempre al servei del rei, com a administrador i batlle general del Principat. El tutor de Jaume era, doncs, un cavaller experimentat i un bon gestor, especialment pel que fa a les qüestions econòmiques, a més de monjo.

Amb deu anys, Jaume deixarà Montsó i començarà a fer de rei. Sense haver fet de príncep, haurà d'aprendre què vol dir ser rei i haurà de demostrar a tots els bàndols que pretenen el poder que, malgrat la seva curtíssima edat, ell és el rei. A tretze anys es casa amb Elionor de Castella –filla d'Alfons VIII– i, segons confessa al seu llibre, va haver d'esperar un any a "fer açò que els hòmens han a fer ab sa muller, car no havíem edat"⁹.

⁽⁹⁾http://www.recercaenaccio.cat/agaur_reac/AppJava/ca/diari/080919-els-problemes-d-.jsp

2.1. L'arribada a Catalunya

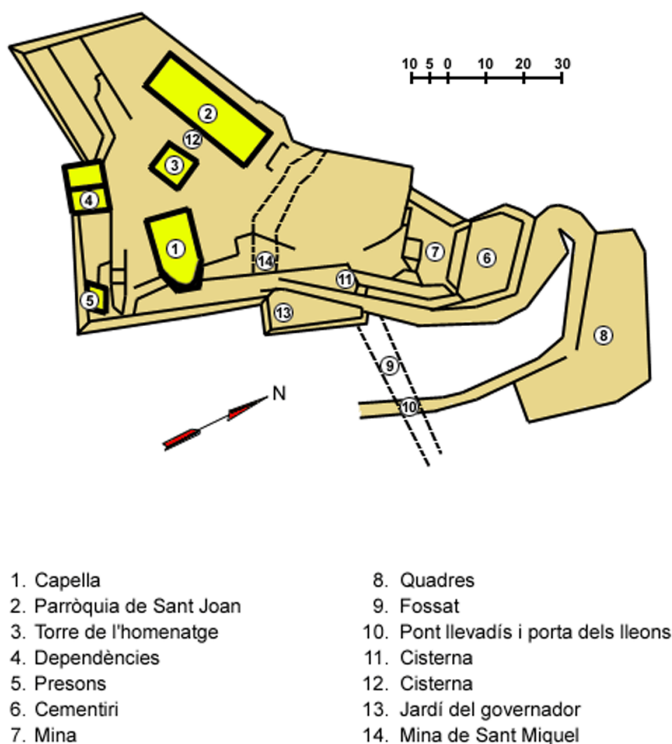
El rei explica la seva arribada a Catalunya, després de l'estada forçada amb Simó de Montfort. Cal parar esment a com narra la cort reunida a Lleida, que el reconeix com a sobirà. N'explica l'objecte, la composició i fins les absències

significatives; però també els records personals que li n'han quedat: detalls insignificants de l'indret i del moment en què va tenir lloc un acte tan estrany i sorprenent per a un infant de sis anys.

2.2. L'estada al castell de Montsó

En un estat de reclusió gairebé continuada (amb alguna sortida excepcional), el rei Jaume va estar a Montsó¹⁰ de l'agost de 1214 fins al maig de 1218. Significativament, al seu llibre en parla només per recordar una relació de companyonia molt especial amb l'únic amic de captiveri, el seu cosí Ramon Berenguer de Provença, un noi una mica més gran que ell, que va marxar el gener de 1217. El rei explica també les circumstàncies de la seva partida definitiva, el 1218. Novament, apareixen en el text records personals.

⁽¹⁰⁾Castell templar de Montsó

2.3. El pes dels records personals

En els dos textos detectem la presència de records que només tenen un significat especial per al rei mateix: com era el lloc on l'assemblea de Lleida li jura fidelitat, l'emoció del comiat del seu cosí a Montsó i la primera vegada que vestí armes. La narració d'aquestes menuderies ocupa un lloc destacat en el relat i, de fet, substitueix informacions molt més essencials sobre els esdeveniments.

Aquesta narració tan lligada al fil de la memòria del rei és excepcional en la historiografia del seu temps. Hem de tenir en compte que, precisament, l'edat mitjana mostra un desinterès complet per l'anècdota i pel cas particular: s'entén que tot allò que no és generalitzable, exemplar per a tothom, no té cap mena de relleu i no mereix ser difós. Per això és excepcional que el rei seleccioni detalls dels esdeveniments que són psicològicament rellevants per a ell i, en canvi, n'oblidi d'altres que, des d'un punt de vista objectiu, són essencials per a l'explicació de la història.

L'anècdota

El desinterès per l'anècdota i pel cas particular de l'edat mitjana resulta estrany actualment, quan se sent una atracció especial per la singularitat i es valora per damunt de tot la novetat.

Vegem, per exemple, com el rei Jaume comparteix amb el públic la seva angoixa i solitud una nit del gener de 1238 al Puig, en la campanya per a la conquesta de València, després d'assabentar-se per un frare que els seus cavallers tenen el propòsit d'abandonar l'empresa:

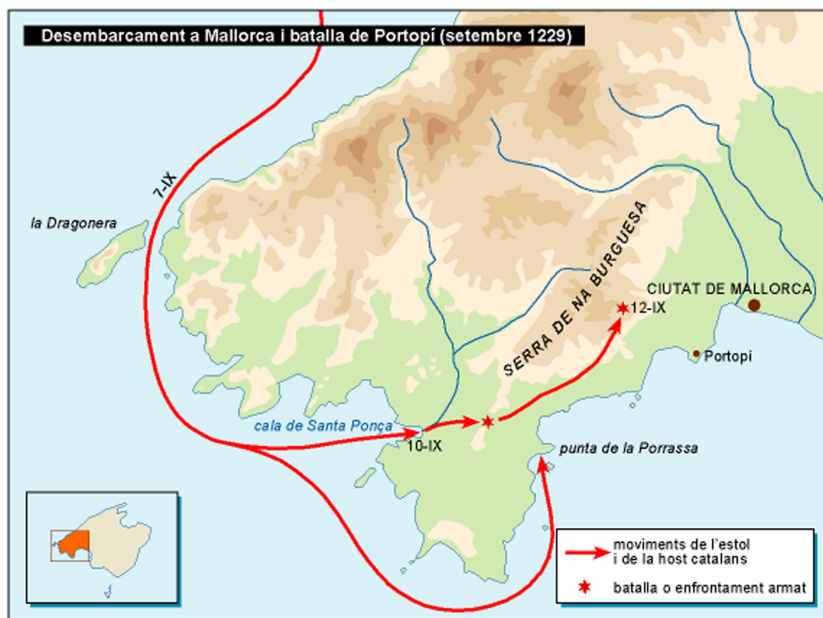
"Ab tant anam-nos gitar e no volguem descobrir les paraules ab null hom qui fos ab nós. E ja fos en temps de gener, que fa gran fred, contornam-nos la nuit més de cent vegades al llit, de l'una part e de l'altra, e suàvem tan bé com si fóssem en un bany; e quan haguem molt pensat, adormim-nos per llassedat de vetllar que havíem feit. E, quan venc entre mija nuit e alba, nós nos despertam e tornam a nostre pensament e pensam-nos que havíem a fer ab mala gent, car al món no ha tan sobrer poble com són cavallers [...]."

§ 237

3. La batalla de Portopí

El dilluns 10 de setembre de 1229, el rei Jaume va desembarcar a Mallorca, a la cala de Santa Ponça, amb una avançada de l'estol que havia conduït per a la conquesta de l'illa. Després d'una primera escaramussa amb els sarraïns, es va ocupar un puig proper. El gros de les tropes va anar a desembarcar a la punta de la Porrassa, ja a la badia de Palma, just a l'altre extrem de la cala. El dimecres següent, a la serra de Na Burguesa, va tenir lloc la batalla que es coneix com de **Portopí**¹¹, el primer encontre bèl·lic realment important entre cristians i sarraïns a Mallorca.

(11)

La comparació del mateix episodi en els llibres de Jaume I i de Bernat Desclot ha de permetre precisar els procediments narratius d'un i altre autor. Els textos, per a facilitar-ne la lectura en paral·lel, han estat dividits en apartats d'acord amb el desenvolupament de l'acció. És recomanable llegir primer el de Desclot.

3.1. L'estratègia del rei

En Desclot, la intenció del rei és avançar fins a la Ciutat de Mallorca per enfrontar-se als sarraïns. Abans d'emprendre l'acció, i després de la missa i la confessió preceptives, el rei fa l'honor de donar la davantera de les tropes a En Guillem de Montcada, que serà, per tant, el primer a entrar en batalla. La rereguarda queda per a Jaume i per a En Nunó Sanxes.

En l'obra de Jaume I, l'avançada que conduïa el rei intentava, des de Santa Ponça, reunir-se amb la host de la Porrassa quan topà amb els sarraïns. Amb tota seguretat, era aquesta la intenció del rei perquè no és lògic que volgués

anar directament a Ciutat sense abans haver aplegat tota la host. Jaume I, en parlar de la missa matinal, es fixa en un detall que fa referència a En Guillem de Montcada: té un valor premonitori perquè aquest noble havia de morir en la batalla següent. L'atribució de la davantera, aquí, és fruit d'una discussió: tots volen tenir l'honor de ser els primers a entrar en batalla. Don Nunó calcula que això no passarà fins l'endemà, quan la host serà completa, i cedeix la davantera d'aquell dia als Montcada, els quals l'accepten perquè tenen el propòsit secret de no aturar-se fins a trobar els enemics i enfrontar-s'hi llavors mateix.

3.2. L'avançament de la infanteria

Desclot explica com els soldats de peu s'avancen, detecten la presència de tropes sarraïnes des del tombant d'un coll i n'informen el cap de la davantera, Guillem de Montcada. És en el xoc que es produeix a continuació que moren els dos Montcada. El cronista dóna detalls de la mort de Guillem, que queda aïllat intentant mantenir un puig.

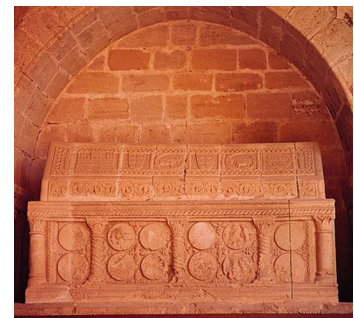
Jaume I es refereix també a l'avançament de la infanteria, però com a moviment incontrolat i imprudent que el mateix rei ha d'anar a reprimir per tornar a posar els peons sota les ordres dels Montcada. Quan això ha tingut lloc, el rei queda a mig camí –amb una muntura inadequada i sense altre acompanyament que algun servent i un cavaller, en Bernat de Rocafort– entre la rereguarda, amb Don Nunó, i l'avantguarda que, ara ja reintegrada, avança. En aquesta posició sent el brogit de les primeres escaramusses a la muntanya, però no sap què s'està esdevenint. Quan, al cap d'una estona d'angúnies, la rereguarda l'aconsegueix, tot són presses per a acudir en ajuda de les tropes que comanden els Montcada. La narració és plena de detalls personals: la falta d'armadura adequada, com obté les primeres informacions del que s'esdevé, l'encontre amb un cavaller desertor.

3.3. La batalla

El rei Jaume entra en acció de manera, més que valerosa, temerària, com no s'estan de recriminar-li els cavallers que l'acompanyen, en una narració i altra. Per la seva intervenció decidida es redreça el sentit de la batalla i s'aconsegueix derrotar els sarraïns.

Un altre cop, la diferència evident entre els dos textos torna a ser la presència massiva de records personals; però, sobretot, és diferent el punt de vista de la narració.

Desclot és un autor omniscient, que coneix tot el que passa en els diferents fronts de la batalla i ho narra ordenadament: l'atac de l'avantguarda en què moren els Montcada, l'arribada de la rereguarda amb el rei que condueix la victòria i, finalment, com es lleva el camp i es recompten les baixes (entre les quals, és clar, hi ha els Montcada).

Tomba dels Montcada al monestir de Santes Creus

Jaume I, en canvi, ho explica tot tal com ell ho va viure: no sabem amb certesa què passa a l'avantguarda perquè en aquells moments ell no ho sabia; intuïm que alguna cosa greu succeeix als Montcada perquè ell en va veure confusament dalt del puig la senyera en unes circumstàncies que no feien presagiar res de bo i, finalment, ens assabentem de la mort dels Montcada quan ja tot ha acabat, en el mateix moment que se n'assabenta el rei, de manera que l'eufòria de la victòria es barreja amb l'amargor de la pèrdua. La narració de Jaume I, per tant, està lligada estretament amb el fil dels seus records.

3.4. L'acampada a la serra de Bendinat

Tot el que hem observat fins ara en els dos textos es pot comprovar encara amb més claredat en aquesta secció, en què es narra com la tropa acampa a la serra de Bendinat, per passar la nit després de la batalla. Només al text de Jaume I hi apareixen amb efectivitat sensacions i sentiments, i sempre vinculats a les seves vivències: l'admiració en contemplar la Ciutat de Mallorca, el cansament, la gana, la tristesa pels companys perduts.

3.5. Bernat Desclot i Jaume I, dues maneres de narrar els fets

El relat sobri de Bernat Desclot informa amb gran claredat i força precisió dels fets esdevinguts a la batalla de Portopí. Pressuposa que l'autor ha seguit un procés d'informació, d'objectivació i d'ordenació per obtenir una narració des d'un punt de vista extern i superior a tots els esdeveniments. Encara que això no té res a veure amb la historiografia moderna (ni amb la imparcialitat), és allò que hom esperaria en un llibre que explica la veritat històrica; fins i tot és allò més habitual a l'edat mitjana.

En canvi, Jaume I proporciona un relat que no només informa dels esdeveniments, sinó que en transmet la seva experiència. És aquesta recreació de la complexitat del que va viure el rei Jaume, plena de matisos en les sensacions i en els sentiments, que atrau i complau, i no tant l'esquematització a què ha reduït Desclot els fets. Probablement, el text reial sembla un relat literari, encara que no sigui una ficció ni el seu autor no tingui cap altra voluntat que explicar la veritat del que va passar. Sense entrar en precisions, retindrem ara aquesta impressió que en el relat del rei Jaume hi identifiquem allò que modernament anomenem *literatura*.

En el *Llibre dels fets*, la vinculació de la narració a la **memòria personal** del narrador és la causa de l'aparició d'un jo de l'autor que transcendeix l'home d'estat i que deixa traslluir l'home particular que hi ha al darrere.

Ja ho havíem intuït en els records d'infantesa del rei Jaume: molt sovint no parla el rei, sinó l'home concret i únic que era. Aquesta irrupció de la singularitat, de la individualitat, és del tot insòlita a l'edat mitjana. L'anomalia s'explica,

Web recomanat

Al portal *Recerca en acció* (http://www.recercaenaccio.cat/agaur_reac/AppJava/ca/projete/080731-el-llibre-dels-f.jsp?page=2) hi ha comentats diversos episodis de la conquesta de Mallorca.

La memòria del rei

El *Llibre dels fets* es compon al final del regnat de Jaume I. El rei, per tant, es basa en el record d'uns esdeveniments que van tenir lloc molts anys enre, de manera que el pas del temps pot haver-lo distorsionat.

en aquest cas, perquè qui la comet és un rei i té una dignitat que l'autoritza a parlar del que vulgui i com vulgui. Tanmateix, el fet que **cap altre rei de l'Europa medieval** hagi produït un llibre tan excepcional com el *Llibre dels fets* obliga a buscar encara una altra explicació complementària.

Alfons X i la *Crònica general*

Alfons X de Castella-Lleó, dit el Savi (1221-1284), també va escriure història en la llengua que parlava, el castellà, però va escriure unes obres que no tenen res a veure amb el *Llibre dels fets*. A la *Crònica general* narra la història de Castella des dels orígens mítics fins al regnat del seu pare, Ferran III el Sant (1217-1252). A la *General e grande estoria* compon una història universal, de la qual només va escriure els capítols que van des de la creació del món fins als pares de la Mare de Déu. Res a veure, doncs, amb l'opció del que va ser el seu sogre, Jaume I, que parla d'ell mateix i dels fets que ha protagonitzat, sense sentir en cap moment la necessitat de remuntar-se als orígens històrics de la seva dinastia.

Amb la intenció d'imitar Jaume I, però amb un mètode compositiu radicalment diferent i uns resultats diversos, el seu rebesnét Pere el Cerimoniós (1319-1387) farà també un relat historiogràfic del seu propi regnat.

Allò habitual hauria estat que Jaume hagués encarregat a un funcionari de la cancelleria reial una obra que, en el millor dels casos, recollís i justificqués l'obra d'estat del seu regnat, però en cap cas les menuderies i les anècdotes vinculades a les seves vivències particulars. Hauria estat més corrent, fins i tot, que encarregués una història universal, des d'Adam i Eva fins al seu regnat, deutora de moltes altres històries universals anteriors.

L'excepcionalitat del llibre de Jaume I probablement es deu al caràcter indòmit d'un rei que ha hagut de fer-se a ell mateix, lluitant contra tota mena de dificultats des de la infantesa (sense el suport patern ni matern), que no ha rebut una formació cultural acurada, que ha hagut de refer un estat que es trobava en fallida política i financera, que li ha donat una nova orientació expansiva gràcies a les conquestes balears i valencianes (tancant l'orientació occitana) i que, en definitiva, considera el seu regnat com a fundacional perquè ha tallat els ponts amb el passat. El rei té consciència de l'excepcionalitat del seu regnat i per això s'atribueix característiques heroiques, mítiques i messiàniques des del moment del seu naixement, com hem vist.

És indubtable que la intenció del rei és eminentment justificativa de la novetat de la seva obra política (així ho manifesta al pròleg del llibre). El rei pretén de justificar els seus actes i llegar a la posteritat una determinada imatge d'ell mateix com a rei i com a cavaller. És per això que manifesta:

"E quant aquest llibre és aital que coses de menuderies no hi deu hom metre, lleixam-nos de contar moltes coses que hi foren, e volem dir de les majors, per ço que el llibre no s'hagués molt a allongar, mas de les coses que foren grans e bones, d'aquelles volem tocar e parlar."

§ 270

En realitat, Jaume explica moltes d'aquestes "menuderies" que diu que vol evitar, i que contribueixen de manera decisiva a llegar-nos també una determinada imatge de la seva persona. El *Llibre dels fets* és, com totes les obres historiogràfiques medievals, un text de propaganda. Per això, el rei hi relata el

que ell considera els episodis més rellevants de la seva vida i n'obvia d'altres, com el setge fallit de Peníscola (1225), que no explica, o la seva atzarosa vida amorosa, de la qual tampoc no diu res.

Així, la presa de Mallorca contada per fonts àrabs contemporànies, com el *Kitāb Tā'rīh Mayūrqa* d'Ibn 'Amīra al-Mahzūmī (1184 – ca. 1259), ofereix una visió diferent de la conquesta de la que podem llegir al *Llibre dels fets*. També quan Muntaner explica l'expedició de la Companyia Catalana a Orient, el seu relat difereix del que en fan les fonts gregues, com l'obra del bizantí Geórgios Paquimeres (1242-1310).

Les dades que tenim sobre la circulació primitiva del *Llibre dels fets* donen pistes molt valuoses sobre com hem de considerar l'obra. Hi ha proves que, a començament del segle XIV, el llibre era guardat com un bé particular de la família reial, amb molt poca difusió externa; i que va ser lliurat de manera significativa als hereus del tron (cas de l'infant Jaume i del seu germà Alfons, fills tots dos de Jaume II) o als acabats de coronar (Sanç de Mallorca). El nét del conqueridor, Jaume II d'Aragó, es va encarregar de fer públic el llibre i, per això, el 1313, el va posar en mans de fra Pere Marsili¹². En el pròleg, aquest dominicà posa de manifest com Jaume II li ha demanat que treballi en els fets del seu avi ("avi sui gesta") que de temps antic es conserven a la casa reial en memòria seva, ja que tenien un estil "veraç però vulgar", que els tradueixi al llatí, els ordeni i que els converteixi en un llibre d'història. La voluntat del rei de fer-ne "un còdex" ("un llibre", en el sentit material del terme) sembla que podria indicar que els papers no estaven relligats i ordenats com un llibre, sinó que encara estaven en un estadi acostat a la composició. Més enllà de la traducció, les operacions que fra Marsili va efectuar damunt de l'original català revelen la llunyania del *Llibre dels fets* d'un text historiogràfic convencional: el va passar de la primera a la tercera persona, hi va afegir consideracions erudites o morals, en va resumir passatges i en va alterar la seqüència dels episodis, sens dubte, amb la voluntat (no sempre aconseguida) d'equilibrar-ne l'extensió i de reordenar-los.

⁽¹²⁾ **Marsili, Pere**

Dominicà, historiador, cronista i ambaixador reial, de tombant del segle XIII al XIV. Jaume II d'Aragó li confià missions polítiques i diplomàtiques de gran importància. L'abril de 1313, fra Pere Marsili va enllestir una versió llatina del *Llibre dels fets*, que temps enrere li havia encarregat el mateix rei, nét de Jaume I, amb la intenció que ordenés i polís els papers que el seu avi havia deixat; per aquest motiu, el treball de Marsili tendeix a convertir el llibre del Conqueridor en una crònica, d'acord amb els requisits del gènere.

El cas és que el llibre en català presenta alguns trets estilístics que l'acosten a l'**oralitat**: una sintaxi més paratàctica que hipotàctica, un estil més additiu que no analític, amb freqüents pèrdues d'il·lació; i, en fi, el mateix caràcter més emotiu, emfàtic i fragmentari que no objectiu i acurat de la narració. Això ha fet pensar que el text català del *Llibre dels fets* que hem conservat inclou, en un grau no molt llunyà però que fa de mal precisar i que pot variar depenent dels passatges, un material (potser aquells papers que conservava la família reial) que es remunta a unes sessions a la cort en què el rei explicava les seves gestes; en seria un indicatiu que, al § 16, es refereixi a en Guillem Pueyo, com aquell "qui era ab Nós quan faïem aquest llibre".

Lectura recomanada

Sobre l'estil oral del llibre i la primera difusió dins de la família reial, vegeu:

J. M. Pujol (1996). "The *Llibre del rei En Jaume*: A Matter of Style". A: A. Deyermond (ed.). *Historical Literature in Medieval Iberia* (pàg. 35-65). Londres: Queen Mary / Westfield College, Department of Hispanic Studies.

4. Els almogàvers de Bernat Desclot

El conflicte per la possessió del regne de Sicília que entre 1282 i 1285 va enfrontar el rei Pere el Gran amb Carles d'Anjou¹³, el papat i, encara, amb França –el regne més poderós de l'Occident medieval– va semblar que s'havia de resoldre en un combat singular entre els dos reis, el català i l'angeví, l'1 de juny de 1283. Carles, el rei de Sicília desposseït per Pere, en un moment crític per al futur dels seus interessos a la regió, havia pres una determinació audaç: reptar el seu oponent a una batalla a camp clos a Bordeus, en la qual s'havia de dirimir qui tenia dret a ocupar el tron de l'illa: si ell –que havia estat investit pel papa el 1265 després de conquerir-la al rei Manfred, sempre amb l'ajuda de Roma– o bé Pere –que s'havia casat amb Constança de Sicília, filla de Manfred, que es considerava única hereva legítima del regne.

Arribada de l'estol de Pere el Gran a Trapani (Sicília)

⁽¹³⁾Carles d'Anjou (1226-1285)

Germà petit del rei Lluís IX de França (sant Lluís) i oncle de Felip III, l'Ardit. Va xocar amb els interessos de Pere el Gran, en primer lloc com a infant i després com a rei, a Provença i Sicília. Per matrimoni (1246), i amb l'ajuda del papa, va emparar-se del comtat de Provença, sobre el qual Pere reclamava drets, malgrat que el seu pare, Jaume I, hi hagués renunciat. Novament amb el suport papal, el 1265 va conquerir Sicília al rei Manfred, pare de Constança, esposa de Pere el Gran. Carles d'Anjou dominà aleshores la política italiana i va esdevenir el principal valedor de la Santa Seu. Pere inicià una política antiangevina de gran abast, que incloïa propaganda per mitjà de trobadors. La revolta siciliana contra Carles d'Anjou va donar la corona a Pere II, que havia preparat la invasió de l'illa. Després del fracassat desafiament de Bordeus amb el rei català, aconseguí d'oposar Carles de Valois a Pere, però morí abans de començar la invasió de Catalunya.

El rei Pere va acceptar el repte. Durant l'hivern i la primavera de 1283, un cop establertes les condicions del desafiament, va continuar a Sicília i fins va passar a la península, al **regne de Nàpols**, amb la voluntat d'avançar la conquesta. Tanmateix, l'obligació que el desafiament li imposava de traslladar-se a Bordeus va interrompre l'avanç català.

4.1. Pere el Gran a Calàbria

Al gener de 1283, Pere el Gran va començar una **ofensiva a Calàbria**¹⁴, que Carles veia inevitable de temps enrere: això és el que contenen els capítols 102 i 103 del *Llibre del rei En Pere* de Bernat Desclot. El dia 18 es donava un cop de mà a Catona, on havien arribat reforços per al rei Carles de part del papa Martí IV, el seu més ferm sostenidor; aquesta acció és el primer que es narra al capítol 102. Uns dies abans, el 12, Carles havia abandonat el seu quarter general a Reggio per traslladar-se a Nàpols i Roma; havia nomenat el seu fill Carles, príncep de Salern, vicari general seu. A mitjan febrer, Pere va ocupar personalment Reggio, abandonada per Carles de Salern¹⁵ just uns dies abans, i encara va avançar cap a Solano i va arrasar Seminara, accions que es relaten al final del capítol 102.

(14)

⁽¹⁵⁾ Carles de Salern

Fill de Carles I d'Anjou, conegut amb el nom de Carles el Coix; succeí el seu pare com a rei de Nàpols el 1285 i fou rei fins el 1309. Va ser fet presoner per Roger de Llúria el 1284 i va restar en mans dels monarques catalans fins el 1288.

Els protagonistes absoluts d'aquests dos capítols són els almogàvers¹⁶, és a dir, els guerrers de més baixa condició de tot l'exèrcit català.

⁽¹⁶⁾ Almogàver

Terme d'origen àrab (*mugâwir*, "incursor, home que pren part en una expedició en terra enemiga") que designa el soldat de xoc, devastador i saquejador, de molt baixa condició social.

Desclot, al capítol 79 del seu llibre, en fa una descripció bastant precisa: "Aquestes gents qui han nom 'almogàvers' són unes gents qui no viuen sinó d'armes, e no estan en ciutats ne en viles, sinó en muntanyes e en boscs, e guerregen tots jorns ab sarraïns e entren dins la terra dels sarraïns una jornada o dues, enlladrint e apresent, e en traen molts sarraïns preses e molt d'altre haver. E d'aquell gasany viuen, e soferen de grans malenances que altre hom no podria sofrir; que ben estaran dos jorns sens menjar, si mester llur és, o menjaran de les herbes dels camps, que sol no s'ho preen res. E los adalils són cells qui els guien, qui saben les terres e els camins. E no porten mas una [...] o una [...], sia estiu o hivern, molt curta, e en les cames unes calces ben estretes de cuir e als peus bones avarques de cuir; e porten bon coltell, e bona correja e un foguer a la cintura, e porta cascú una bona llança, e dos dards e un sarró de cuir a l'esquena en què porta son pa a dos o a tres jorns. E són molt forts gents e lleuger per fugir o per encaçar; e són catalans, e aragonesos e serrans".

La rudesia i la ferotgia d'aquests guerrers està relacionada directament amb el fet que viuen només del botí i que no reben cap altra paga ni del rei ni de ningú. Aquesta necessitat de rapinya els fa, per això mateix, difícils de controlar; un exemple paradigmàtic d'aquesta característica és el saqueig i l'incendi de Perelada en un moment crític de la invasió francesa de Catalunya.

La iniciativa del cop a Catona surt d'ells, segons Desclot, que els presenta parlant com un sol home directament amb el rei Pere. L'atenció que mereixen és principal i, per confirmar-ho, només cal comparar com són relatades les seves gestes individuals a Catona, o davant del príncep de Salern al capítol 103, amb

la brevetat amb què són tractades les accions dels cavallers en l'assalt a Seminara, al final del capítol 102. És curiosa aquesta atenció tan preferent a uns guerrers tan marginals. En la lectura del text cal parar esment sobretot en les actituds que se'ls atribueixen i en la relació que estableixen, d'una banda amb el rei i, de l'altra, amb els cavallers als quals s'enfronten.

4.2. Els almogàvers a l'exèrcit catalanoaragonès

No gaires anys després del llibre de Desclot, Ramon Llull es refereix als almogàvers en els termes següents:

[...] els cristians tenen excel·lència força gran [sobre els musulmans] per l'almogaveria; que són homes de peu que usen llances, dards i escuts, i poden fer grans marxes o anar a prop, tant de dia com de nit. D'aquests n'hi ha gran abundància a Catalunya, Aragó i Castella. Són homes molt necessaris per conquerir terres.

Ramon Llull, *Liber de fine*, II. 4, § 8

Almogaveria

El text de Llull és, segurament, la primera ocurrència del mot, encunyat com a derivat equivalent a *cavalleria*, *conjunt de cavallers*. Després, però, el terme prendrà el sentit d'"acció de guerra característica, pròpia, dels almogàvers", també amb un sentit equivalent al de cavalleria com a dignitat, usos o pràctiques dels cavallers. Així l'utilitza Muntaner al seu llibre, començat el 1325:

"Que tant guanyaven los hòmens d'armes ab los franceses, e tants ne destruïen e en consumaven, e tanta bona cavalleria e almogaveria feïen sobre ells, que així com davant vos he dit de Calàbria, massa hauria a fer si tot ho volia escriure."

Cap. 128

En destaca qualitats ja conegudes:

- una determinada manera de lluitar (a peu, amb llances curtes i dards);
- la disponibilitat i la resistència;
- l'abundància d'efectius a la Corona d'Aragó (i també a Castella);
- i, sobretot, l'eficàcia per a la conquesta.

El 1305, quan Llull escrivia les ratlles anteriors, els almogàvers havien demostrat tot això amb escreix: a València, a Tunis, a Sicília, en la defensa de Catalunya durant la invasió francesa, un altre cop a Sicília. Des del 1302, eren el nucli central de la Companyia Catalana, que campava per l'imperi bizantí, primer al servei mercenari de l'emperador de Constantinoble, després ensenyorint-se d'una part del territori.

Si els almogàvers havien adquirit tanta importància en l'exèrcit dels reis de la corona catalanoaragonesa era per causa de la migradesa d'efectius que presentava la cavalleria de què podien disposar els reis. A final del segle XIII i començament del XIV, mai un rei de la corona havia aconseguit reunir més de mil cavallers per a una expedició militar: 800 per a la conquesta de Sicília el 1282, 1.000 per a l'expedició a Sardenya el 1323. Al mateix temps, els exèrcits francesos o castellans comptaven amb la participació d'entre 4.000 i 6.000 cavallers. Així, per exemple, n'hi havia més de 4.000 en la invasió francesa

de Catalunya el 1285. D'altra banda, en una expedició armada, el rei només podia mantenir la cavalleria, després d'un breu temps de servei obligatori pel compromís feudal, mitjançant el pagament, cosa que de seguida implicava enormes sumes de diners que gravaven les febles finances reials¹⁷. Per contra, els almogàvers vivien del botí.

⁽¹⁷⁾ Finances reials

Els recursos financers de la Corona d'Aragó eren molt limitats, si els comparem amb els de les monarquies castellana o francesa, especialment en temps de Jaume I i Pere II. El rei Jaume admet haver hagut de sentir dels seus súbdits que: "vós sabets, e nós sabem-ho aitambé com vós, que vós non havets tresaur, ni vós no havets gran renda, ni no havets pa en lloc del món, ans sots embargat de viure anant per vostra terra" (§ 180 del *Llibre dels fets*). Pere el Gran, el 1281, informava un príncep italià que "ni Nós ni els altres predecessors nostres mai no vàrem fer ni tenir tresor". Aquestes limitacions econòmiques influïen decisivament en la composició dels exèrcits reials i feien inevitable l'ús d'almogàvers, guerrers que lluitaven només a canvi del botí.

Els almogàvers eren la força principal de l'exèrcit de terra català. La superioritat d'un almogàver enfront d'un cavaller perfectament equipat, tal com la conta Desclot als capítols precedents, no és una fantasia. La lleugeresa i la versatilitat de què fan gala; la falta de prejudicis ideològics a l'hora de lluitar, utilitzant si convé les pedres com a arma, o aprofitant la foscor de la nit, amagant-se o retirant-se si és necessari; l'agilitat enfront de la rigidesa que imposava l'armadura, en feien uns enemics temibles per als cavallers francesos, que van ser repetidament derrotats pels almogàvers al sud d'Itàlia, a Catalunya i a Grècia.

Però la utilització massiva d'almogàvers no deixava de tenir conseqüències negatives per al prestigi dels reis catalans a Europa. La **gasiveria proverbial** que se'ls atribuïa, i que era en realitat manca de disponibilitat econòmica, semblava tenir una prova més en l'ús majoritari d'uns guerrers que no eren remunerats sinó que vivien salvatgement del botí i de la predació.

La gasiveria proverbial dels catalans

La poesia trobadoresca presenta exemples de burles que es fan contra els catalans, per gasius, i contra Pere el Gran, per la seva pobresa. En el cicle de sirventesos escrits amb motiu de la invasió de Catalunya per les tropes franceses el 1285, Bernat d'Auriac diu que els catalans són "estregz cortes" (estretament cortesos, és a dir, avars) i que els barons francesos són "reys plus risx que-l barsalones" (reis més rics que el barcelonès, això és Pere el Gran, el fill de Jaume I).

El relleu que adquireixen, doncs, les narracions protagonitzades pels almogàvers al llibre de Desclot (i també al de Muntaner) s'explicaria per la necessitat de justificar i de prestigiar la presència d'aquest contingent de guerrers, imrepresentable des d'un punt de vista cavalleresc, en l'exèrcit del rei català. És una manera de fer virtut de la necessitat.

Lectura complementària

Sobre la realitat de l'exèrcit reial a la Corona d'Aragó, vegeu el cap. II del llibre següent:

J. N. Hillgarth (1984). *El problema d'un imperi mediterrani català 1229-1327*. Palma de Mallorca: Editorial Moll ("Biblioteca Raixa", 135).

Per als problemes econòmics de la corona, vegeu-ne el cap. I.

El que es pot constatar, per tant, en els textos, és la utilització de la literatura per recrear unes accions notables dels almogàvers i presentar-les com a heroiques. Es configura així una determinada realitat imaginària que afavoreix els interessos de la monarquia catalanoaragonesa: les gestes d'aquests guerrers són dignes de ser contades, recreades, tant com ho són les dels cavallers.

5. El desafiament de Bordeus i Pere el Gran

El rei Pere el Gran mereixeria ser anomenat Pere l'Insensat. Resulta més que evident que la intenció del rei Carles d'Anjou en reptar Pere a un combat que havia de tenir lloc a Bordeus era allunyar el rei català de Sicília en un moment crític en què aquest hauria pogut avançar al Regne de Nàpols, al sud de la península italiana. Traslladant-se a Bordeus, Pere havia posat en perill la seva persona i els seus regnes inútilment i havia perdut una oportunitat immillorable de derrotar Carles. Per la seva banda, l'angeví havia guanyat un temps preciós.

Ramon Muntaner, un servidor incondicional de la casa reial, no s'està de manifestar la insensatesa del rei Pere:

"E com açò fo fermat [el desafiament], en guisa que no es poc tornar a enrere, lo rei Carles fo alegre; e dec-ho ésser, que tantost fo girat lo cor d'aquells qui contra ell se volien rebel·lar, així que tot son pensament li venc fet. *E per ço diu hom, e així és veritat, que no es troba que anc lo senyor rei d'Aragon fos enganat en fet de neguna guerra, sinó en aquest.* E açò li esdevenç per dues raons. La primera, que havia a fer ab rei antic e molt savi de tots fets, con vull que siats certs que la llonga pràctica val molt a tots los fets del món; e lo rei Carles havia llongament practicat en guerres, e era vell e madur en tots sos fets. E lo rei d'Aragó era així ben bastat de totes bondats e de tots béns e sabers con ell era; ver era que era jove e la sang li bollia, que no l'havia tan acerada con lo rei Carles, per què no pensà en lo temps present. [...] *Que ben podia ell veer que el temps present era tal que el rei Carles perdia tota la terra;* e encara, era en tal punt que segurament en açò vengra: que en poder s'haguera a metre del rei d'Aragon sens colp e sens costada; que tota la terra estava en rebel·lar."

Cap. 72

Malgrat el que diu Muntaner, no es pot considerar que Pere fos un jove arrau-xat amb la sang calenta perquè en aquell moment tenia ja quaranta-dos anys. Carles en tenia cinquanta-set. I, tanmateix, a començament de maig de 1283, Pere, contra tota raó, abandonava l'escenari de la guerra i iniciava un viatge ple d'urgència per ser l'1 de juny al lloc acordat.

El desafiament havia de tenir lloc en territori neutral, a Bordeus, a la Gascunya, domini del rei Eduard I d'Anglaterra, que havia de garantir la neutralitat del territori i del camp clos on s'havia de celebrar el combat i, a més, havia d'assistir-hi personalment com a àrbitre. Els dos monarques en litigi havien de comparèixer acompanyats de cent cavallers disposats per a la batalla. L'esdeveniment va provocar una enorme expectació arreu d'Europa. N'és un indicatiu que el manifest en què es recullen aquestes condicions s'hagi conservat en nombroses còpies. També ho és que una gran multitud d'annals i de cròniques de tot arreu es refereixin al combat.

Eduard I, però, no va acceptar el paper arbitral que se li havia atribuït; i el mateix papa Martí, tan favorable als interessos angevins, havia pressionat perquè un desafiament entre prínceps cristians no s'arribés a dur a terme. El rei anglès va lliurar el camp al rei de França, que era nebot de Carles, i d'aquesta manera s'incomplia la preceptiva neutralitat.

5.1. L'anada a Bordeus del rei Pere

Al capítol 104 del seu llibre, Desclot relata amb força detall l'anada del rei Pere a Bordeus i, encara més a la menuda, la seva estada al camp el dia abans de la batalla, la comprovació de la traïció de les condicions del desafiament i la seva fugida, amb una certificació notarial prèvia que ell havia complert el compromís.

Hi ha una certa unanimitat per part dels cronistes coetanis a atribuir aquesta gesta al rei català, fins i tot quan es tracta d'autors francesos. I el cert és que tenim documentalment provada l'estada del rei a Tarassona, camí de Bordeus, i també a Baiona després del terme, en el que és el camí de tornada més probable. També ens consta per documents la mobilització de cavallers catalans cap a Bordeus. Finalment, tenim una carta de 20 de juny de 1283, escrita des de Tarassona, on el rei en persona explica a l'infant Joan de Castella què va passar a Bordeus:

"[...] llegamos personalmente a Bordell et fiziemos nuestra presentació al seneschal del rey d'Inglaterra. Mas, porque el rey d'Inglaterra avia desmandada la batalla end avia fetcho so mandamiento al seneschal, no la quiso pendrer el seneschal ne asegurar, ni ho podiera, qual el rey de França et el rey Carlos eran hi con todo lor poder. Et nos, oviendo fetcho todo complimiento que devimos nin podimos, oviemos nos de tornar e somos en Tirassona sanos e con salud, loado a Dios; et enbiamos vos lo dezir porque sabemos que vos plaçrá."

Sembla, doncs, que, en línies generals, la narració del *Llibre del rei En Pere* s'ajusta força als fets històrics i que no és ni exagerada ni tergiversadora.

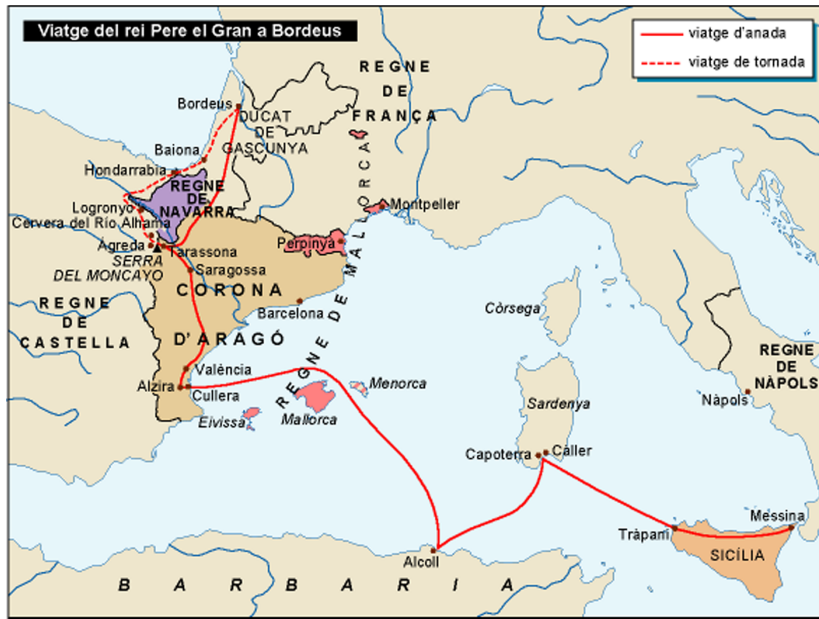
Hi ha més indicis que assenyalen això mateix. Desclot sembla ben documentat perquè, al capítol 100, segueix el manifest de desafiament per informar de les condicions en què havia de tenir lloc, i fins i tot copia el nom dels quaranta cavallers catalans, aragonesos i sicilians que garantien el pacte en el mateix ordre que el document. L'itinerari que segueix el rei¹⁸ des de Sicília fins a Tarassona és força semblant al que podem establir per fonts documentals.

Lectura recomanada

El millor estudi històric sobre el desafiament de Bordeus, continua essent el següent:

F. Soldevila (1915-1916). "Pere el Gran: el desafiament amb Carles d'Anjou". *Estudis universitaris catalans* (núm.9, pàg. 123-77).

(18)

És clar, però, que Desclot ha hagut de reconstruir el que va passar, per molt que no s'allunyi dels fets. Els testimonis directes dels esdeveniments que narra van ser pocs; i, encara, en determinats moments, el mateix rei n'és gairebé l'únic possible. El procés de producció del relat és diferent que el del rei Jaume perquè no està lligat a la memòria del mateix autor. Fins i tot si suposem que Desclot va tenir accés als testimonis, encara hi hauria una part d'invenció inevitable en la seva narració per obtenir el text final.

Cal tenir en compte, doncs, per a la lectura del capítol 104, aquest doble component, difícil de destriar, de veritat històrica i invenció literària.

5.2. La veritat de Desclot

No tenim motius que facin pensar que Desclot falti a la veritat històrica. Això no vol dir que l'autor del *Llibre del rei En Pere* sigui imparcial (com es pot deduir del mateix títol de la seva obra). Més aviat implica que Desclot no tenia cap altra voluntat que explicar la veritat del que va passar i que no tenia cap consciència d'estar inventant res. I, malgrat tot, no costa de determinar en el text on, sens dubte, Desclot recorre a la literatura per reconstruir els fets històrics: en el viatge d'incògnit, en l'entrevista amb el senescal anglès, en el descobriment als cavallers, en l'estupefacció i l'admiració dels monarques francesos que reconeixen el valor del seu contrincant.

La prova més clara que Desclot, bo i fent un relat històric, va acabar fent també un relat literari, la tenim en el *Curial e Güelfa*¹⁹, una novel·la cavalleresca anònima del segle XV, ambientada a final del XIII. El protagonista n'és Curial, però a la segona part de la novel·la un dels personatges principals és el rei Pere el Gran. El rei de França convoca un torneig a Melú i el rei Pere hi acut d'incògnit

després d'un viatge gairebé en solitari. Un cop allà, i un cop reunit amb els seus cavallers, lluita i demostra el seu valor. Finalment, havent-se descobert només a alguns cavallers, marxa de la mateixa manera que ha arribat. No és que la novel·la inspire una part del seu argument en el desafiament de Bordeus, és que el rei Pere que presenta l'anònim no existiria sense el personatge que Desclot havia construït i fixat ja per sempre al seu llibre.

⁽¹⁹⁾*Curial e Güelfa*

Novel·la anònima del segle XV. Narra les aventures cavalleresques i amoroses de Curial, un jove de condició modesta que, després de moltes peripècies, acabarà acabadillant la cristiandat en la lluita contra l'infidel i casant-se amb Güelfa, senyora de Milà. Situa l'acció al segle XIII i vol ser, per tant, una novel·la històrica. Inclou una important reflexió sobre la legitimitat de la ficció i de la literatura, en relació amb la veritat històrica. Es relaciona amb el *Llibre del rei En Pere* de Desclot perquè n'extreu materials literaris com la llegenda del bon comte de Barcelona i el desafiament de Bordeus; però també perquè pren l'obra com un model de narració històrica, fins i tot pel que fa a l'estil. Però és sobretot la caracterització que es fa del personatge a la novel·la el que té un deute indubtable amb Desclot: "Així mateix Curial mirà lo rei, e viu-lo molt espès de tota la persona e de condecant estatura, terrible en l'esguard, los ulls tots ardents e que paria que allà on mirava metia terror; parlava poc, *mes haguera mester més temperància en sos moviments, car era molt executiu e confiava tant de la força del cors e de la llealtat dels vassalls, que empenia moltes coses terribles e de gran perill, en manera que no dubtava res*" (capítol 39).

L'aparent paradoxa és que una obra que no tenia voluntat de fer literatura sinó d'explicar la veritat ha acabat essent una pedrera de material literari per a una novel·la. Prova indubtable que Desclot, sense ser-ne conscient, al seu llibre ja havia utilitzat la literatura i que la historiografia catalana té un paper fonamental en el desenvolupament de la novel·la cavalleresca, en la literatura catalana del segle XV.

5.3. La tornada de Bordeus del rei Pere

La narració de l'estada del rei Pere el Gran a Bordeus es complementa amb un relat, força detallat, de les circumstàncies que van acompanyar la seva tornada fins a territori de la Corona d'Aragó.

Algunes fonts documentals, encara que menys nombroses que en el cas de l'anada, confirmen a grans trets la narració de Desclot: el rei torna per Baiona i per Castella i té problemes amb En Joan Nunis d'Albarrasí, un antic enemic que té poc a veure amb allò que ha passat a Bordeus. El rei arriba finalment a Tarassona sa i estalvi, malgrat els riscos correguts.

El nivell de reconstrucció d'aquest episodi per part del narrador és, però, molt elevat. El relat és ple de detalls irrellevants que contribueixen a dibuixar una determinada imatge del rei: s'explica què mengen els fugitius de Bordeus després d'una nit de cavalcar; com una son irresistible s'apodera del rei; i com una dama (precisament) informa el rei del perill de Joan Nunis, que l'encalça.

Cal prestar molta atenció a la narració del darrer tram del viatge de tornada, el que el rei fa en companyia únicament d'un escuder, perquè Desclot hi posa de manifest una enorme habilitat com a escriptor. És l'últim episodi del relat del desafiament de Bordeus, iniciat al capítol anterior, i Desclot té molta cura a construir-lo de manera que resulti un colofó brillant de l'aventura que enalteixi el valor cavalleresc singular del rei:

- En primer lloc, se segueix el rei en la seva ascensió per la muntanya i s'ofereix al lector la mateixa vista panoràmica que té el rei Pere: al pla hi ha els soldats de Joan Nunis que volen encerclar-lo infructuosament a la vileta.
- Després, se segueix el rei com s'endinsa per la muntanya cap a Castella i se'n perd el rastre. Desclot ha informat del que el rei es proposa, però no se'n sap res més.
- Immediatament, el focus de la narració es trasllada al punt d'arribada, a Tarassona, on l'infant Alfons és informat del perill en què es troba el seu pare, que volta gairebé sol per la muntanya.
- Se segueix Alfons i la companyia que, amb ànsia, corren en la direcció on els sembla que, en el millor dels casos, ha de fer cap el rei. El lector contempla amb ells el faldar de la muntanya i veu com, lluny, davallen Pere i el seu escuder. Encara, Desclot té molta cura a l'hora d'acostar-se a l'heroi després de la gesta. Primer, descriu el cavall: suat i las; després, fa el retrat del rei: esverat per l'esforç, suat i colrat, amb les armes a l'esquena.
- Finalment, es descriu el retrobament emotiu amb l'infant Alfons i amb la resta de la companyia.

5.4. El desafiament de Bordeus i els *Gesta comitum Barcinonensium*

La versió última dels *Gesta comitum Barcinonensium*²⁰, que data de començament del segle XIV, ens ofereix un resum dels esdeveniments de Bordeus que es correspon amb exactitud amb els continguts dels capítols 104 i 105 del *Llibre del rei En Pere* de Desclot.

⁽²⁰⁾*Gesta comitum Barcinonensium*

Crònica vinculada al monestir de Ripoll i a la casa comtal de Barcelona, de la qual hi ha diverses versions llatines i una de catalana. Se'n distingeixen almenys tres estadis de composició. La primera redacció, el nucli de la qual és de la segona meitat del segle XII, abraça des de la llegenda de Guifré el Pelós fins a Ramon Berenguer IV, encara que diverses addicions posteriors la prolonguen fins el final del regnat de Jaume I. La segona, que data de la segona meitat del segle XIII, parteix de l'anterior i hi afegeix complements de diversa procedència; d'aquesta se'n féu una versió catalana. La tercera, de començament del segle XIV, continua l'anterior fins el 1299, de forma bastant detallada. Els *Gesta* representen l'eix vertebrador de la historiografia catalana medieval.

El capítol 26 dels *Gesta* recull allò que és essencial de la informació sobre l'anada i la tornada del rei Pere a Bordeus, allò que és imprescindible saber sobre el cas:

"De l'anada del rei Pere a Bordeus per fer el combat amb Carles.

Però el noble rei d'Aragó no havia oblidat el dia de la contesa amb Carles i, encara que havia rebut nombrosos missatges secrets (tant d'Anglaterra, com de França, com d'Aquitània mateix) advertint-lo que no comparegués de cap manera malgrat que s'acostava el dia, per raó de les moltes sospites fonamentades que existien, no va voler fer-ne cas i, fent via per camins plens de perill, essent com havia estat sempre un senyor excel·lent i invicte, feia veure que era un servent entre els seus cavallers, conduït per molts perills; així, el que acostumava a anar al davant guarnit amb sedes i amb or i pedres precioses, ara servia els seus cavallers i els altres, disfressat d'escuder, per ser present, en qualsevol cas, al dia del combat. Recorreguts, doncs, els perills esmentats amb l'ajuda del Senyor, muntat en un cavall parengós, protegit amb un elm i un escut, va comparèixer a Bordeus, al camp de batalla, el dia establert davant del senescal del rei d'Anglaterra, disposat a lluitar amb Carles amb el seu dret i amb la força de les armes. El senescal li digué que no podia assegurar-lo i que li manava de part del rei d'Anglaterra que s'allunyés d'allà immediatament. Va fer fer document públic de la seva compareixença i així va tornar als seus dominis per camins solitaris, emboscats i perillosos i enmig dels paranys dels enemics. Vet aquí com el rei Pere, anant de victòria en victòria, va triomfar del rei Carles."

Gesta comitum Barcinonensium, cap. 26

La diferència amb el relat de Desclot és més que evident. Els *Gesta* donen el fil argumental però ometen els diàlegs, els detalls –com anava disfressat o vestit el rei, com fingien el mercader i els cavallers, què van menjar els fugitius, l'esgotament absolut del rei que l'obliga a dormir, quin aspecte tenia Pere després de travessar el Moncayo i arribar a Tarassona, etc.–, l'itinerari precís de l'anada, el contingut de l'acta notarial de compareixença, etc. És clar que això no fa variar el que és essencial de la informació sobre els fets.

Però Desclot no només va voler transmetre la informació precisa, sinó que va voler reconstruir la complexitat de l'esdeveniment, amb la més gran riquesa de matisos possible: la urgència de l'anada amb una data ineludible, el perill de l'acostament a Bordeus, el valor i l'astúcia del rei Pere, la sorpresa del senescal i dels testimonis, la ràbia i el desconcert dels reis francesos, la sensació d'esgotament del rei, l'últim esforç en solitari, la inquietud de l'infant Alfons, etc.

En altres paraules: Desclot, a diferència de l'anònim autor dels *Gesta*, va recórrer a la literatura per reconstruir la realitat i transmetre-la al lector en tota la seva complexitat.

Com s'ha dit més amunt, amb tota seguretat Desclot no reconeixeria haver fet altra cosa que explicar la veritat. La utilització inconscient de la literatura per a la construcció del relat s'ha de deure a alguna necessitat poderosa. En els capítols que ens ocupen no costa d'endevinar quina és la intenció que mou el relat: enaltir el rei Pere com a cavaller heroic.

5.5. El rei Pere, cavaller heroic

En la seva narració del desafiament de Bordeus, Desclot aconsegueix desvetllar una simpatia i una admiració del lector per un rei que és presentat com un heroi propi de novel·la cavalleresca (anys més tard, l'autor del *Curial* en recollirà el caràcter sense dificultat). Res d'això no hi ha en els *Gesta*. Aquesta vindicació del rei Pere s'explica més si tenim en compte que, per molt heroica que ens presenti Desclot l'anada a Bordeus, en realitat era pura follia i una pèrdua de temps inexcusables (i Muntaner no ho amaga).

El *Llibre del rei En Pere* de Desclot no pretén altra cosa que justificar i glorificar un rei realment gran i extraordinari com Pere II. I és que d'acord amb allò que ja havia demostrat l'historiador grec Heròdot (s. v dC), a l'edat mitjana es té el convenciment que és imprescindible que algú traslladi a l'escriptura la vida dels personatges exemplars perquè les generacions futures no els oblidin.

L'escriptura salva de l'oblit les gestes dels herois

Pere el Cerimoniós, per exemple, és conscient del paper que té l'historiador en la valoració dels actes dels herois antics i per això en la seva narració historiogràfica (1375-1383) exclama que li agradaria comptar, després de la seva mort, amb un historiador que l'elogii en allò que s'hagi d'elogiar i el censuri en allò que s'hagi de censurar. El mateix escriu Joanot Martorell en el pròleg del *Tirant lo Blanc* (1460-64): "E moltes gestes e innumerables històries són estades compilades per tal que per obliuio no fossen delides de les penses humanes".

Aquest enaltiment del rei resultava molt convenient perquè el paper del monarca era discutible i discutit pels seus súbdits per una política que va aïllar l'estat en l'esfera internacional, que va portar el país al punt del desastre i del caos i que va acabar fent més mal que bé; i, tot això, a més, tenint sempre al darrere l'ombra gegantina i fundacional d'un pare com Jaume I, amb qui ja havia tingut tota mena de diferències i d'enfrontaments.

Escriure una història implica donar-hi un sentit, i això és el que fa Desclot. Recopilar fets, que és el que fan els annals i els crònics, implica simplement voler preservar-ne la memòria. Un crònic de Perpinyà, compost entre els anys 1282 i 1289, recull com segueix els fets de Bordeus:

"En aquell any mateix [1282] fon arramida batalla entre el dit Pere d'Aragó [i Carles d'Anjou, que es] fasia apellar rei de Secèlia e de Polla de Calàbria e de Principat e de Jerusalem.

En l'an 1283, Pere, rei d'Aragon, se tornet de Secèlia i anet a la batalla qui era fermada en poder [del rei] d'Anglaterra; comparec al camp."

Els *Gesta*, doncs, pel seu esquematisme i la seva falta de pretensions literàries, estan encara molt a prop dels annals.

La intencionalitat resulta així un impuls decisiu per a l'ús de la literatura en un domini, la narració històrica, en el qual difícilment un autor pot tenir consciència d'estar fent literatura.

De fet, en els altres textos analitzats fins ara, l'aparició de literatura va lligada també a la necessitat d'aconseguir amb eficàcia una determinada intenció:

- La reelaboració de la llegenda de l'engendrament del rei Jaume en Desclot i en Muntaner es deu a la voluntat de subratllar el caràcter prodigiós de l'esdeveniment.
- La narració d'experiències lligades a la seva memòria íntima per part de Jaume I resulta indèstria de la voluntat de llegar a la posteritat una determinada imatge d'ell mateix.
- La recreació d'accions bèl·liques dels almogàvers està vinculada en Desclot a la reivindicació d'un exèrcit català precari.

Si el llenguatge fos només un instrument per designar objectes o transmetre informació, no seria possible el discurs literari. Però els humans no parlen simplement per transmetre's informació, sinó perquè tenen la necessitat constitutiva de parlar, de viure en una re-creació de la realitat que és pur llenguatge; i la literatura no és altra cosa que això. En els textos esmentats, la transmissió d'informació és transcendida per la necessitat (intencionada) de bastir una "altra realitat", que és recreació de la veritat històrica, però que al capdavall acaba essent autònoma, mitjançant la literatura.

6. Els pròlegs dels llibres

Sovint, a la literatura medieval, els pròlegs de les obres són llocs privilegiats de reflexió de l'autor sobre la seva tasca com a escriptor, sobre el caràcter del llibre que emprèn o sobre com vol que sigui llegit. En efecte, amb freqüència els pròlegs són un canal de comunicació amb el lector per orientar la recepció de l'obra. Això és així en el cas de Muntaner i de Jaume I que, en començar els seus llibres, proporcionen textos clau per determinar les qüestions ara esmentades. No és el cas de Desclot, que encapçala el seu llibre només amb tres breus ratlles de presentació. Tanmateix, també aquesta opció és significativa i reveladora de la concepció que té l'autor del seu ofici.

6.1. El pròleg literari de Ramon Muntaner

D'entrada, Ramon Muntaner es vincula estretament amb el llibre que ha començat: amb aquesta feina, que en un moment del pròleg considera àrdua i fatigosa, repara el deute personal que ha contret amb Déu nostre senyor per haver-li concedit una vida llarga enmig de molts perills. Per aquest llibre és, doncs, una obligació moral que té. Però no només això: Muntaner ha rebut l'encàrrec sobrenatural d'escriure'l mitjançant l'aparició en somnis d'un enviat de Déu que li ha comunicat que ha estat escollit perquè és l'únic testimoni viu que pot contar "les grans meravelles" que ell ha vist. Per això Muntaner escriu en primera persona.

És important notar que el recurs a la revelació en somnis que justifica l'escriptura del llibre és corrent en l'àmbit de la literatura espiritual (com veurem en el cas de Llull), però és completament aliè a la tradició de la narració històrica. Muntaner, en aquest punt, és un cas únic. La postura de Muntaner s'ha de relacionar amb la importància que l'autobiografia pren al segle XIV, amb l'emergència de poderoses personalitats intel·lectuals laiques que esdevenen els personatges centrals de les seves pròpies obres. Aquests autors s'autoencarreguen la redacció de l'obra perquè un missatger provinent del més enllà els mana que l'escriuin: és el cas de Dant Alighieri (1265-1321), que escriu la *Comèdia* per encàrrec de l'esperit de Beatriu, o de Bernat Metge (ca. 1346-1413), que escriu *Lo somni* perquè així li ho diu l'esperit del rei Joan al llibre II.

En aquest context que sacralitza la seva tasca, l'autor comença el seu llibre assenyalant que Déu ha triat el casal de Barcelona per manifestar-hi la seva gràcia i el seu poder. El relat del que ha viscut demostrarà com la Providència ha actuat a favor dels sobirans catalans, almenys des de l'engendrament miraculós del rei Jaume I, que és tractat com a fundador de la dinastia i de l'estat,

Ramon Muntaner escrivint el seu llibre

i adverteix a tots els prínceps presents i futurs que això els ha d'infondre respecte i temor de Déu. Així, doncs, Muntaner està fent un mirall de prínceps, una obra que presenta la història com a mestra per als futurs governants.

6.2. El pròleg ideològic de Jaume I

En el pròleg de Jaume I trobem el mateix providencialisme que en Muntaner. El rei, en aquest text i al llarg de tot el llibre, té una consciència aguda d'haver estat escollit per Déu per fer el que ha fet ("Déu volia que nós fóssem rei del regne de València", § 350). Al mateix temps que aquest reconeixement de la mà de Déu en la seva vida, Jaume també té un concepte molt alt de l'obra que, com a rei, ha dut a terme. Per això, el pròleg s'obre amb una reflexió sobre la necessitat que les obres, els fets que després seran l'objecte de la seva narració, acompanyin la fe. El rei, "a la darrerria de nostres anys", entén que en la seva vida s'ha produït feliçment una concordança entre la fe i les obres: una fe que va professar sempre amb molta devoció i unes obres que, en una vida tan llarga i intensa, indubtablement necessitaven algunes justificacions.

I és per tot això que fa el llibre: per deixar memòria de les seves obres i de la seva fe en la providència divina que hi ha darrere, de manera que aquells que han de venir imitin el seu exemple revivint els fets. Jaume I és conscient del seu paper com a refundador de la dinastia catalanoaragonesa i així ho manifesta.

El rei, al llarg del seu prefaci, fa diverses citacions d'autoritats²¹, especialment de la Bíblia (o de textos que ell creu bíblics). La voluntat moralitzadora i didàctica del text ho requereix; el caràcter lleugerament més culte que respira aquesta introducció de vegades ha suscitat dubtes sobre que pugui ser obra del rei: en realitat, es tracta de citacions perfectament a l'abast d'una persona sense estudis, però en contacte amb la cultura dels clergues a través de la predicació o de reculls de frases proverbials.

⁽²¹⁾ Autoritat

L'ensenyament universitari, i gran part de la cultura escrita medieval, es fonamentava en els textos dels autors (*auctores*), és a dir, d'aquells que tenien autoritat (*auctoritas*) per a la transmissió de la veritat. Ensenyar i aprendre consistia en l'exposició i el coneixement de les autoritats. Es tractava d'una nòmina més o menys establerta i tancada d'autors diversos en disciplines diverses, des de l'antiguitat clàssica i els pares de l'Església fins als universitaris del segle XIII. El seu ús per a resoldre les qüestions que es plantejessin en cada disciplina era indefugible. Aquests procediments tendien a menysprear l'originalitat. La feina dels intel·lectuals, en general, consistia a compaginar les autoritats i a resoldre les qüestions que la lectura d'aquestes suscitava; tanmateix, l'explicació dels autors portava també al plantejament de problemes nous.

6.3. El breu pròleg de Bernat Desclot

Al costat d'aquests pròlegs extensos, el de Desclot sobta per la seva brevetat: amb prou feines ens informa del nom de l'autor i l'objecte del llibre. Immediatament després entra en matèria sense cap més justificació.

6.4. El paper dels tres escriptors

Si es ressegueix, ni que sigui amb brevetat, la biografia de Ramon Muntaner, s'entén de seguida que tingui una idea elevada de la seva excepcionalitat com a testimoni de fets històrics.

Ramon Muntaner neix a Peralada el 1265, en el si d'una família rellevant; a deu anys acompanya l'infant Pere (el futur Pere II) a la cort del rei de França, a París. A vint (1285) abandona la seva vila natal després que els almogàvers l'hagin destruïda durant la invasió francesa, s'enrola en l'exèrcit de Roger de Llúria i participa en la conquesta de Menorca. De 1298 a 1300 resideix a Mallorca. El 1301 és a Messina durant el setge que els angevins imposen a la ciutat siciliana. Allà coneix Roger de Flor, almirall que havia trencat el setge, i el 1303, i fins el 1309, l'acompanya en la **Companyia Catalana**²², que va comandar i que va intervenir en els conflictes a l'imperi bizantí, primer com a aliada de l'emperador i després com a enemiga; d'aquests sis anys a Orient li'n queda la consciència d'haver viscut una aventura única. Del 1309 al 1315 serà governador de l'illa nord-africana de Gerba, que havia pacificat per encàrrec de Frederic III de Sicília. El 1315 se li confia la missió delicada de traslladar el fill de l'infant Ferran de Mallorca, un nadó que podia arribar a ser rei i que ho va ser, des de Messina a Perpinyà. Passarà les seves últimes dècades a València, encara en contacte amb els reis catalans i amb una intensa vida pública, i mor a Eivissa el 1336. Una vida al servei de totes les branques de la família reial: catalana, mallorquina i siciliana; i un home que coneix tots els territoris²³ governats, directament o indirectament, pels sobirans del casal de Barcelona: Catalunya, València, Menorca, Mallorca, Eivissa, Sicília, Montpeller, el Rosselló, etc.

(22)

(23)

En el cas del llibre de Muntaner ens trobem, doncs, amb una obra que, com el *Llibre dels fets*, torna a estar molt vinculada a la memòria del seu autor. Un autor que, de bon començament, dóna tota mena de detalls sobre ell mateix: Ramon Muntaner, nadiu de la vila de Peralada, resident ara a València, comença aquest llibre el 15 de maig de 1325.

L'aparició franca i desinhibida del jo muntanerà és una constant a tot el llibre: n'és el protagonista en gran part; comenta els esdeveniments, n'hagi estat testimoni o no; allibera el lector, que tot sovint identifica amb els membres de la casa reial, com es pot comprovar ja al pròleg diverses vegades.

Una omnipresència de l'autor que contrasta vivament amb la llunyania de Bernat Desclot respecte del seu *Llibre del rei En Pere*: només en una ocasió el cronista diu haver vist un fet (més aviat anecdòtic), com si fos l'única vegada. Aquest distanciament, a més, va acompanyat per una total falta de notícies sobre qui va ser Desclot. Ningú amb aquest nom no apareix mai en cap document contemporani. S'ha suposat, amb indicis fonamentats, que darrere aquest nom s'amaga un membre de la cúria reial, potser un tal Bernat Escrivà que arribà a ser tresorer reial i que morí el 1289.

Crida l'atenció l'absoluta falta de necessitat de justificar-se que té Desclot en fer el seu llibre, al costat d'un Muntaner que ha de recórrer fins i tot a l'encàrrec sobrenatural. L'autor del *Llibre del rei En Pere* mai no creu que ningú pugui posar en dubte la seva paraula de narrador omniscient, que reuneix tota la informació i tots els punts de vista. Muntaner, en canvi, necessita constantment reclamar la seva condició de testimoni presencial dels fets, insistir a tothom que cregui "que per cert tot és així veritat com ho oiran, e no hi posin dubte negun".

La seguretat de Desclot és la d'algú que està fent l'ofici que li és propi; l'accés que demostra tenir a documents d'arxiu –recordem el cas del desafiament de Bordeus– i el domini i l'elegància en l'ús del vulgar escrit que demostra serien indicis que el misteriós Desclot podria ser un escrivà, un funcionari de la cort.

D'altra banda, la inseguretat de Muntaner en la composició del llibre, en el domini del discurs escrit, es manifesta en multitud de detalls ja en el pròleg: en les redundàncies i en la proximitat de l'exposició, que demostren una planificació no gaire acurada del text; en les continuades al·lusions directes a l'atenció del lector (o oient) o en una falta de domini de la sintaxi, especialment de la hipotaxi, més pròximes a l'oralitat que a l'escriptura. Aquests problemes en el llibre de Muntaner no són estranys en un militar que fa d'escriptor.

No sembla foraviat relacionar la pràctica de Muntaner d'explicar els fets històrics a partir de la vinculació amb la seva pròpia vida, amb l'excel·lent model d'autobiografia que havia llegit Jaume I anteriorment.

Al capdavant, si les obres que produeixen tots dos són singulars és perquè tots dos fan una feina que no els pertoca; i si la de Desclot és més homologable amb d'altres productes historiogràfics és perquè l'autor coneix i domina les convencions del gènere.

Tanmateix, la relació de Muntaner i Jaume I amb la tasca que emprenen és molt diferent: el rei pot aplicar la mateixa autoritat que té com a monarca a la confecció d'un llibre o a qualsevol altra cosa. Ni en el pròleg ni enlloc, no té cap vacil·lació en l'elaboració d'un producte, com hem vist, tan singular com el *Llibre dels fets*, perquè ell mateix té consciència de ser un rei excepcional.

7. La defensa heroica de Gal·lípoli

El 1302, quan acabà la guerra siciliana amb la signatura del tractat de Caltabellota, Frederic III es va veure incapaç de mantenir en temps de pau els almogàvers que havien estat la base del seu exèrcit. Un antic templer i corsari, Roger de Flor, que havia estat vicealmirall de Frederic, s'oferí al rei per endur-se els terribles guerrers mercenaris cap a un altre conflicte bèl·lic que els permetés de retrobar el seu *modus vivendi*.

Es tractava d'entrar al servei de l'emperador bizantí, Andrònic II, per lluitar contra els turcs, un dels enemics de l'Imperi d'Orient. Amb el suport interessat del rei sicilià, l'estiu de 1303 salpava una expedició multitudinària de Messina: 39 naus, amb 1.500 cavallers, 4.000 almogàvers, més un miler de peons. A la xifra cal afegir-hi que "la major part menaven llurs mullers o llurs amigues e llurs infants".

Però l'expedició no trigà a quedar atrapada en l'espessa teranyina de conflictes i d'interessos que s'havia format a l'entorn de l'afeblit imperi grec. Les condicions que reclamà Roger de Flor es compliren d'entrada –el seu matrimoni amb una princesa bizantina i el títol de megaduc, "que vol dir aïtant com príncep senyor de tots los soldats de l'imperi", segons Muntaner– i s'obtingueren victòries militars notables contra els turcs a l'Àsia Menor, entre la tardor de 1303 i la primavera de 1305.

Tanmateix, les topades amb els genovesos, que gaudien d'una situació de privilegi comercial i d'influència política, el conflicte dels catalans amb les autoritats gregues per la retribució dels seus serveis i les intrigues de la cort imperial conduïren a un desenllaç tràgic: l'abril de 1305, Roger de Flor fou assassinat a traïció a mans de grecs i alans, per instigació del fill de l'emperador, Miquel Paleòleg. La Companyia Catalana declarà la guerra a l'Imperi i inicià l'anomenada *venjança catalana* sota el comandament de Bernat de Rocafort i d'altres cabdills.

Als capítols 194-244 del seu llibre, Ramon Muntaner, narra aquesta expedició dels catalans a Orient, que tindrà repercussió en el *Tirant lo Blanc*, de la mateixa manera que el llibre de Desclot influirà en el *Curi-al e Güelfa*. Mentre Roger de Flor és viu, la història és conduïda per la biografia de l'heroi. Quan mor, el fil de la narració segueix les accions col·lectives de la tropa i pren relleu l'actuació personal del mateix Muntaner. És el cas de la seva intervenció a la defensa de Gal·lípoli.

Roger de Flor i Tirant

El paral·lelisme existent entre el cabdill Roger de Flor i el personatge de Tirant lo Blanc ha estat posat de relleu per la crítica des de fa molts anys. Martí de Riquer ho resumeix així:

"Martorell no podia ignorar la figura del cabdill dels almogàvers ni la crònica de Muntaner, que mai no deixà de ser llegida. Val la pena de recordar sumàriament alguns trets de Roger de Flor que corresponen a d'altres del protagonista de la nostra novel·la. Roger de Flor, després de la pau de Caltabellota (1302), parteix de Sicília cap a Constantinoble per tal de posar-se al servei del vell Andrònic II Paleòleg, emperador de Bizanci, amenaçat molt de prop pels turcs (el rei de Sicília posà a disposició de Roger deu galeres i dos llenys; a la novel·la, el rei de Sicília posa a disposició de Tirant onze galeres). Constantinoble fa una rebuda entusiàstica a Roger de Flor, tot i que un grup es mostra hostil als nousvinguts (cosa que respon a l'actitud del duc de Macedònia i d'altres al Tirant), els quals no tan solament han de lluitar contra turcs, ans encara contra genovesos (com un dels grups d'italians de la novel·la). Roger de Flor rep el títol de Megaduc de l'Imperi, dignitat que passa després a Berenguer d'Entença, i Roger és fet Cèsar. Recordem que Tirant és nomenat capità general de la gent d'armes i de la justícia de l'Imperi Grec, i més tard, després dels episodis africans, és proclamat Cèsar de l'Imperi, i la capitania major passa a Hipòlit. Roger de Flor es casa amb Maria, neboda de l'emperador de Bizanci i filla del rei de Bulgària, i Tirant es casa amb Carmesina, filla de l'emperador. Roger, entre les seves moltes campanyes, combat contra Ali-Shîr de Kermian, emir d'Anatòlia, o sia el Gran Caramany d'aleshores. Roger de Flor és assassinat a Andrinòpol, ciutat en la qual Tirant contrau la malaltia que acaba amb la seva vida i on redacta el seu testament."

Martí de Riquer (1990). *Aproximació al Tirant lo Blanc* (pàg. 168-69). Barcelona: Quaderns Crema.

7.1. Muntaner, capità de la host

Amb unes forces molt reduïdes, l'expedició catalana acordà fer-se forta a la **península de Gal·lípoli** per iniciar una lluita devastadora contra l'imperi bizantí. Vivia del saqueig i els guanys abundosos hi portaren nous aventurers. Muntaner hi fa de canceller i de mestre racional²⁴ de la host: custodiava el segell, era el cap dels escrivans, feia redactar els documents i controlava les finances. Però també era "capità de Gal·lípol, que con la host era a Gal·lípol, tuit havien a fer dret en mon poder, del major al menor" (§ 225).

Península de Gal·lípoli

Al mapa *L'Imperi Bizantí en temps de la Companyia Catalana (1303-1311)*, que trobareu al subapartat **El paper dels tres escriptors d'Els pròlegs dels llibres**, podeu ubicar la península de Gal·lípoli.

⁽²⁴⁾Mestre racional

Institució administrativa i financera de la Corona d'Aragó, creada per Pere II el 1283. Era el cap de la tresoreria reial i tenia el control de la comptabilitat de la corona. Per extensió, s'aplica a aquell qui té la missió de dur els comptes d'una institució o organització.

Si repassem les *Ordenacions* i la documentació de la casa del mestre racional, veurem que l'escrivà de ració és l'encarregat del control dels comensals regis, tant en qüestions de protocol com per evitar intrusos, del servei a la taula i del proveïment, de les despeses de compra d'aliments per al rei i la cort i del proveïment en general, i que rep comptes del comprador, dels cavallerissos, del sobreatzembler, del sastre, etc. Durant els viatges reials s'ocupa d'organitzar i administrar els sopars de presència, del lloguer de les atzembles d'acord amb el sobreatzembler, de qui rep comptes, i ordena els pagaments de les bèsties contractades. En temps de guerra porta el control dels assolats, tant dels de peu com dels de cavall i rep, juntament amb l'algutzir i el manescal les mostres de cavalleria. És també el responsable d'organitzar la seguretat reial. Les *Ordenacions* li fan portar quatre llibres: la carta de ració, amb la nòmina dels domèstics reials, amb especial menció de les bèsties assignades; el llibre de notaments amb l'inventari de l'aixovar reial en el seu sentit més ampli, joies, vaixelles de plata, ornaments sagrats de capella, armes, etc.; el llibre de missió o despesa ordinària de compra d'aliments de la casa reial; i, finalment, un quart registre «en el qual los albarans de quitació de vestir e de gràcia e encara d'acorriments seran e deuran ésser registrats e escrits».

Extret de: J. Turró (2002). «Joanot Martorell, escrivà de ració». *L'Avenç* (273, octubre, pàg. 12-18).

El juliol de 1306, amb el propòsit de venjar la mort de Roger de Flor, el gruix de la host abandona Gal·lípoli per atacar aquells que n'havien estat els autors directes, els alans instal·lats a la frontera de Bulgària –dotze jornades lluny, precisa el cronista de Peralada–, en una plana sota els Balcans.

A Gal·lípoli queden uns efectius reduïdíssims perquè, en contra del que s'havia establert, la major part de la guarnició que havia de restar-hi marxa per seguir la host. Muntaner té sota les seves ordres només cent trenta-quatre homes de peu, entre mariners i almogàvers, i set cavalls armats; en canvi, custodia totes les dones i nens, i tots els béns de la Companyia. En conèixer aquesta circumstància, l'emperador grec confia a destruir l'enclavament català amb la col·laboració dels genovesos.

Muntaner és el protagonista absolut de la defensa heroica de Gal·lípoli, amb pocs efectius però amb molt d'enginy, molta experiència bèl·lica i tota l'audàcia del món. Ell mateix, doncs, narra l'episodi amb tot luxe de detalls: narrador i protagonista tornen a coincidir, com havia passat al *Llibre dels fets*.

7.2. Muntaner, al servei de la monarquia

Fins el 1312, en què es va posar sota l'autoritat nominal del rei Frederic III de Sicília, la Companyia Catalana a Orient va gaudir d'una independència completa respecte dels monarques catalans. Tot i així, va continuar essent una entitat autònoma i va regir Atenes i Tebes fins a la dècada de 1380. De fet, no va tenir cap lligam jurídic amb la Corona d'Aragó fins el 1379. Les relacions que va mantenir amb Catalunya semblen haver estat mínimes.

Per molt que Muntaner s'esforci a enarborar les senyeres dels reis catalans, l'empresa tenia ben poc a veure amb l'expansió política i econòmica de la Corona d'Aragó: era l'aventura particular d'uns expedicionaris ben singulars. Historiadors posteriors, de tradició romàntica, han seguit la interpretació de Muntaner i han sobrevalorat la Companyia Catalana i l'han considerada part de la política exterior de Jaume II d'Aragó. Res més lluny de la realitat.

Tanmateix, Muntaner narra la seva participació a l'empresa amb tota l'emoció d'haver viscut uns fets extraordinaris i irrepitibles. En l'episodi de Gal·lípoli té prou cura a recrear, amb l'efectivitat que només li dona la literatura, la seva experiència personal en la defensa de la plaça. Seria una irrupció extraordinària de l'anècdota particular que, com ja s'ha dit, és ben rara a l'edat mitjana, si no fos que Muntaner creu formar part d'una empresa lligada indissolublement a la història gloriosa i plena de gràcia divina de la casa reial catalanoaragonesa. Altrament, no en parlaria.

En un moment determinat del seu llibre, el cronista de Peralada declara:

"Ara vos lleixaré a parlar de la illa de Gerba, e tornaré a parlar dels afers qui es cresqueren al senyor rei de Sicília; que no us vull res contar de molts afers que a mi esdevengren en Barbaria, per ço con negun no deu parlar de si mateix, si doncs no són fets qui toquen a senyors. Per què jo no us parle res d'afers que a mi esdevenguessen, si no fossen fets qui es faessen per senyors."

Cap. 255

Els únics dignes protagonistes de la història són els senyors. Ell ha tingut el privilegi de compartir la seva llarga vida amb els senyors del casal de Barcelona i per això té una part en la narració, la justa i no més de la necessària: "assats me basta que parle de la matèria per què aquest llibre se fa: ço és a saber, de la honor e de la gràcia que Déus ha feta al casal d'Aragó" (cap. 23). El *jo* de Muntaner només apareix perquè està al servei d'una causa més alta. No es justifica pas per ell mateix, com el del rei Jaume.

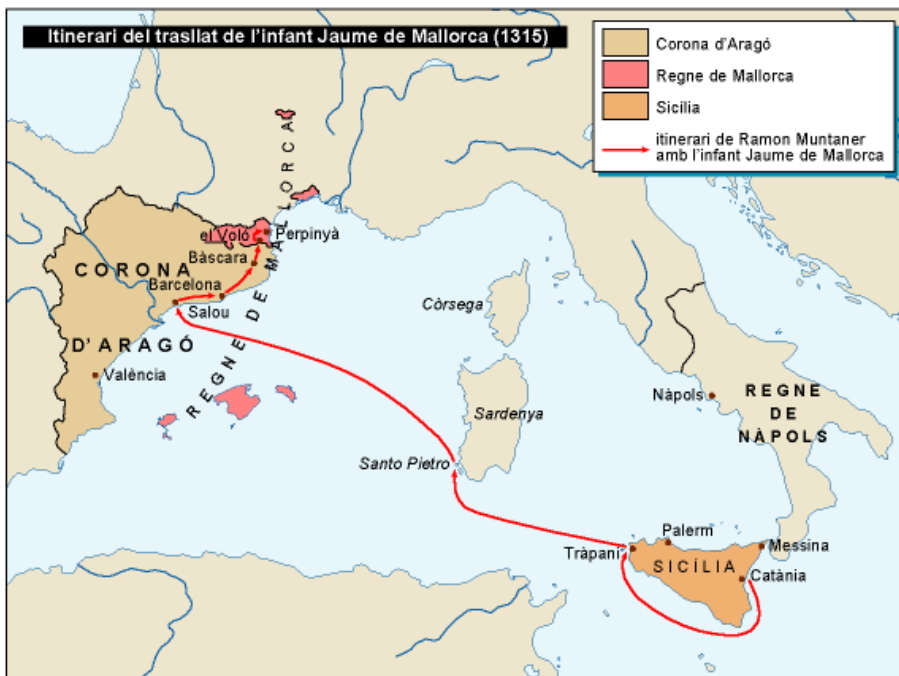
8. Una missió de confiança

Segurament, el més singular dels molts serveis que Ramon Muntaner va prestar a les diferents branques de la casa reial catalana és el que va consistir a traslladar un nadó des de Catània (Sicília) fins a Perpinyà.

A començament de 1314, l'infant **Ferran de Mallorca**, el tercer fill de Jaume II de Mallorca²⁵, s'havia casat amb Isabel de Sabran, que tenia drets sobre el disputat principat de la Morea, al Peloponès grec; i era amb la intenció de fer-los valdre, que Ferran havia organitzat una expedició a la qual volia afegir-se Muntaner.

Tanmateix, l'infant mallorquí tenia una missió delicada per encomanar-li: el **trasllat a Perpinyà** del seu fill acabat de néixer, per posar-lo sota la custòdia de la seva àvia, la reina Esclarmonda de Foix, vídua del rei Jaume II de Mallorca, ja que la seva muller, Isabel, havia mort al cap de pocs dies del part. "E jo, qui oí aquestes coses, fui molt esbalaït con tan gran càrrec me metia a dors, ço és a saber, de son fill" (cap. 266). El viatge va tenir lloc entre l'1 d'agost i el final de novembre de 1315.

⁽²⁵⁾ Jaume I, en el seu darrer testament (1262), va establir el que seria el Regne de Mallorca, que deixava al seu fill segon, Jaume. Les illes de Mallorca, Eivissa i Formentera; els comtats de Cerdanya i Rosselló amb el Conflent i el Vallespir; i la senyoria de Montpeller i les baronies d'Omeladès i Carladès. El novembre de 1285, com a conseqüència de la qüestió siciliana i de la invasió francesa de Catalunya, el rei català Alfons II, tot just mort el seu pare, Pere el Gran, va conquerir la part insular del Regne de Mallorca; la va retenir per a la Corona d'Aragó fins al 1298, en què la retornà al seu oncle Jaume II de Mallorca, en virtut del tractat d'Anagni.

8.1. Des de Sicília a Perpinyà

Muntaner explica amb molt de detall una aventura personal que ha viscut amb la consciència de ser un privilegiat per la seva proximitat als "senyors", als membres de la casa reial, els únics veritables actors de la història. Per adonar-se'n només cal tenir en compte que al seu llibre amb prou feines parla dels seus

fills –Macari, Martí i Caterina– mentre que del seu viatge al costat de l'infant Jaume té especial cura a descriure'n molts detalls: com el duia personalment als braços, dia i nit, durant una navegació afectada pel mal temps; la joia amb què és rebut a Perpinyà; la impressió que va causar el nen a la seva àvia; i, cosa insòlita, l'afecte que ell mateix li acabà agafant i que li va fer sentir enyorança, de manera que confessa que cada dia l'anava a veure al castell de Perpinyà.

L'alta consideració que li mereix la missió que li han confiat de tan amunt es posa de manifest en tot el cerimonial protocol·lari que gasta i que, en la cerimònia de lliurament del nadó, acaba fent riure la reina mare, Esclarmonda. Com en l'episodi de Gal·lípoli, Muntaner torna a revelar-se un gestor eficaç i intel·ligent del que li és encomanat, sobretot en la previsió de totes les eventualitats.

8.2. Ideal de Muntaner: la unitat de la corona

La narració dels seus repetits serveis a la corona, com el del trasllat de l'infant Jaume a Perpinyà, amaga una elaboració ideològica que Muntaner desenvolupa al llarg del llibre: contribueix a presentar com una unitat la família reial catalanoaragonesa i, per extensió, com un sol país tots els territoris que domina. Vet aquí un objectiu del llibre que l'autor no fa explícit al pròleg però que persegueix amb afany.

En realitat, això no va ser mai així. Les diferents branques del casal de Barcelona es van enfrontar entre elles repetidament: Muntaner silencià, per exemple, l'expedició de Jaume II d'Aragó contra el seu germà Frederic III de Sicília, el 1298. Anys a venir, el mateix nadó per qui va tenir tanta cura, convertit en Jaume III de Mallorca, havia de morir a mans de Pere III el Cerimoniós, que s'havia apoderat del regne insular. Mai no hi va haver una política exterior comuna.

Aquesta idea d'unitat dinàstica i política, l'articula Muntaner en una reflexió que adreça al rei Alfons III d'Aragó, acabat de coronar, i que representa un colofó per al seu llibre. Exemplifica la idea amb la cèlebre imatge de la mata de jonc:

El palau dels reis de Mallorca, a Perpinyà

"E pot fer compte [el rei Alfons III d'Aragó] que ell és rei d'Aragon e de València, e de Sardènia e de Còrsega, e de Mallorca e de Sicília; que si ell se vol, així és lo regne de Mallorca a son manament con és lo regne d'Aragon, e així mateix lo regne de Sicília; que de tot és ell cap e major. E mentre que a ell plàcia que aquells regnes haja e tenga per cosa sua pròpia, e el senyor rei de Mallorca e el senyor rei de Sicília sien d'una volentat e d'una valença, així con ésser deuen, poden fer compte que seran sobirans a tots los reis del món e prínceps, així de crestians con de sarraïns, e a totes les comunes; e si era contrari, ço que Déus no vulla, que entre ells hagués departiment, fets compte que ab la un confondria hom l'altre [...]

E si negun me demana: –En Muntaner, quin és l'eximpli de la mata del jonc?–, jo li respon que la mata del jonc ha aquella força que, si tota la mata lligats ab una corda ben forts, e tota la volets arrencar ensems, dic-vos que deu hòmens, per bé que tiren, no l'arrencaran, ne encara con gaire més s'hi prenguessen; e si en llevats la corda, de jonc en jonc la trencarà tota un fadrí de vuit anys, que sol un jonc no hi romandrà. E així seria d'aquests tres reis, que si entre ells havia devisions neguna ni discòrdia, ço que Déus no vulla, fets compte que han de tals veïns que pensarien de consumir la un ab l'altre. Per què és mester que d'aquest pas se guarden; que mentre tots tres sien d'una valença, no temen tot l'altre poder del món, ans, així con davant vos he dit, seran tots temps sobirans a llurs enemics".

Cap. 292

El llibre de Muntaner representa un grau d'elaboració avançat d'una nova ideologia monàrquica i nacional que supera limitacions i proporciona una identitat col·lectiva als súbdits dels reis catalans. En el procés de creació d'aquesta ideologia, el *Llibre del fets* és un punt de partida indiscutible que transcendeix la concepció comtal, reductiva i localista, del país que es pot trobar als *Gesta comitum Barcinonensium*. Però el rei Jaume té encara un concepte patrimonial del regne, que és una possessió personal que pot distribuir entre els fills, com feien tots els reis contemporanis a l'Europa occidental. Muntaner aposta per una visió àmplia, generosa i unitària, sota la tutela del rei d'Aragó i projectada cap a un futur disposat per la providència, de totes les terres governades per catalans, incloses les que té la Companyia Catalana a Orient.

La necessitat de transmetre aquesta projecció ideològica i de fer-la convincent i creïble porta Muntaner a escollir la força poderosa i subtil de la recreació literària de les pròpies vivències que semblen acreditar-la: ningú com ell ha experimentat la unitat de destí de tots els territoris dominats pel casal de Barcelona.

Una prova que Muntaner va reeixir en la seva intenció la trobem en el fet que la majoria d'historiadors moderns (i encara alguns de contemporanis) se l'han cregut i han parlat de l'existència d'un imperi català²⁶ mediterrani a la baixa edat mitjana, fruit d'una política expansiva calculada, ben articulada i sòlida, dirigit hàbilment, estable al llarg dels segles. En gran part, aquesta idea, ja caduca i només sostinguda per algun incaut, és una derivació de la glorificació muntaneriana de la Corona d'Aragó com a exemple de l'obra de la providència en la història.

⁽²⁶⁾Una revisió del concepte de l'imperi català la trobem a: **J. N. Hillgarth** (1984). *El problema d'un imperi mediterrani català 1229-1327*. Palma de Mallorca: Editorial Moll ("Biblioteca Raixa", 135).

Resum

L'objectiu principal del *Llibre dels fets* del rei Jaume I és justificar una obra de govern llarga i determinant, que va introduir modificacions essencials en la configuració de la Corona d'Aragó. Al mateix temps, el rei pretén llegar una imatge heroica i mítica d'ell mateix que justifiqui l'excepcionalitat del seu regnat, marcat pels designis divins.

En el cas del *Llibre del rei en Pere*, l'objectiu de Bernat Desclot és l'enaltiment de la figura d'un rei, Pere II el Gran, discutible i discutit sobretot per la conquesta de Sicília i les conseqüències gravíssimes que se'n van derivar per a la supervivència de la Corona d'Aragó.

El llibre de Ramon Muntaner busca l'elaboració d'una ideologia monàrquica i nacional, superadora de personalismes i particularismes, i que presenta reunits els territoris governats per les diverses branques del casal de Barcelona i els ofereix una identitat col·lectiva.

En la consecució d'aquestes intencions, la utilització, conscient o inconscient, de la literatura per part dels autors té una gran importància:

- 1) En primer lloc, perquè la literatura permet anar més enllà de la transmissió d'informació i arribar a la transmissió d'experiències (per exemple, les de la infantesa del rei Jaume o les de Muntaner al setge de Gal·lípoli).
- 2) En segon lloc, perquè la literatura permet la reconstrucció de fets històrics amb una complexitat de matisos similar a la que aquests fets tenen en origen (per exemple, en els relats de l'anada i tornada del rei Pere al desafiament de Bordeus).
- 3) En tercer lloc, perquè la literatura permet la configuració de realitats imaginàries (per exemple, la imatge dels almogàvers com a guerrers indòmits, però nobles d'esperit).
- 4) En quart lloc, perquè les obres de Desclot i Muntaner influiran molt en el desenvolupament de la novel·la cavalleresca catalana, el gènere literari del segle XV que aprendrà a narrar de manera versemblant uns fets de ficció sobretot a partir de la lectura dels textos històrics. El *Llibre del rei En Pere* és al darrere del *Curial e Güelfa* i el relat de Muntaner ha deixat la seva petjada en el *Tirant lo Blanc* de Martorell.

En qualsevol d'aquests casos, la literatura té una capacitat d'influència molt important en el receptor i en l'assimilació per part d'aquest de la informació o de les idees que li vol fer arribar l'autor.

Les obres de Jaume I i Muntaner estan estretament lligades a la memòria personal dels seus autors. L'aparició constant del jo del rei o del cronista de Peralada contrasta vivament amb el distanciament professional de Desclot. Això no obstant, l'objectivació a què sotmet Desclot la seva informació no n'impedeix el tractament literari quan és necessari, cosa que demostra que la literatura no ha d'anar expressament vinculada a l'experiència personal.

Lectures recomanades

Cingolani, Stefano Maria (2007). *La memòria dels reis. Les quatre grans cròniques i la historiografia catalana, des del segle X fins al XIV*. Barcelona: Editorial Base.

Desclot, Bernat (1991). *Crònica* (edició d'Anna Cortadellas). Barcelona: Teide (Tria de Clàssics 4).

Jaume I. (1991). *Llibre dels fets* (edició de J. M. Pujol). Barcelona: Teide (Tria de Clàssics 3).

Muntaner, Ramon (1992). *Crònica* (edició de Coia Cabré). Barcelona: Teide (Tria de Clàssics 5).

